

Sajtóellenőrzés a Kádár-rendszerben

Jelige: IAD 906

A dolgozat lezárásának dátuma: 2014. november 6.

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	1.
Összefoglaló.....	2.
I. Bevezetés	2.
I. 1. Alapfogalmak.....	2.
I. 2. A magyar sajtó rövid története 1956-ig	4.
II. A Kádár-rendszer első évtizede (1956-1969)	7.
II. 1. A konszolidáció évei.	7.
II. 2. A Párt és a tömegkommunikáció 1956 és 1969 között.	10.
II. 2. 1. A sajtót érintő dokumentumok.	11.
II. 3. Sajtóirányítás (1956-1969).	16.
II. 3. 2. Az új sajtótörvény hányattatott sorsa.	17.
II. 3. 3. A sajtóirányítás szervezete.	18.
II. 4. A cenzúra érvényesülése.....	22.
III. A sajtó helyzete (1970-1980)	24.
III. 1 A Párt és a tömegkommunikáció 1970 és 1980 között.	24.
III. 1. 1. A sajtót érintő dokumentumok (1970-1980).	25.
III. 2. A sajtóirányítás szervezete (1970-1980).	28.
III. 3. A cenzúra érvényesülése.	29.
IV. A Kádár-rendszer hanyatlása (1981-1989).....	30.
IV. 1. A Párt és a tömegkommunikáció	30.
IV. 1. 1. A sajtót érintő dokumentumok.....	31.
IV.2. A sajtóirányítás szervezete a '80-as években.....	32.
IV. 2. 1. Öncenzúra a Kádár-korszak alkonyán	34.
IV. 3. A cenzúra érvényesülése.	36.
IV.4. A szamizdat folyóiratok	38.
Összegzés	41.
Irodalomjegyzék	42.

Összefoglaló

Dolgozatomban a Kádár-rendszer sajtópolitikáját, azon belül is a sajtószabadság korlátozását, a cenzúrát veszem nagyító alá, elődeges és másodlagos források elemzésének segítségével. Az egyes fejezetekben külön részt szentelek a sajtóirányítást szolgáló intézkedéseknek, intézményeknek, de azon pártdokumentumoknak is, melyek segítségével elemzem a korszakban érvényesülő sajtócenzúrát. Ezeken túlmenően minden fejezetben említek példákat a sajtócenzúra megvalósulására, hisz ezekkel a példákkal lehet alátámasztani, hogy valóban korlátozták a sajtószabadságot. Írásom végén, a teljesség végett, néhány szót szólok, az úgynevezett szamizdat-kiadványokról, melyek a cenzúrát megkerülve illegálisan „jelentették meg maguk” és az 1980-as években hozzájárultak az évtized végének politikai változásaihoz. Célom, hogy a Kádár-rendszer példáján bemutassam, hogyan is használhatja a sajtót (tágabb értelemben, az egész médiát) a politikai hatalom céljai elérésére, illetve, hogyan szelektálja a számára nem kívánatos írásokat, esetleg írókat, újságírókat.

I. Bevezetés

I.1. Alapfogalmak

A Kádár-korszak sajtócenzúrájának tárgyalásához szükség van alapvető fogalmak tisztázására. Ezek között a két legfontosabb magának a cenzúra, illetve ehhez kapcsolódóan (lévén, hogy a sajtó ellenőrzésére összpontosít írásom) a sajtószabadság definiálása. A két fogalmat elsőként a kor meghatározó tudástára, az Új Magyar Lexikon szócikkei alapján írom le, természetesen kritikával ellátva, kiemelve azon részeket, melyek a mű elfogultságát tükrözik. Az objektív fogalomdefiniálás végett azonban Bajomi-Lázár Péter írásaira támaszkodom.

A **cenzúra** (*censura*) latin eredetű szó, melynek jelentése: felügyelet, bírálat. A gyakorlatban „...a feudális és kapitalista társadalomban állami, ill. egyházi szervek ellenőrző tevékenysége a terjesztésre szánt politikai, irodalmi, tudományos művek, színházi, film-, rádióelőadások stb. felett” (Új Magyar Lexikon 1. kötet, 1960, p.430). „A cenzúrával az azt gyakorló hatóság az osztálytársadalom érdekeit védi; megtiltja valamely mű megjelenését, vagy törli belőle (cenzúrázza) azokat a részeket, melyek az illető osztálytársadalmat támadják, bírálják, vagy amelyek ellentétesek az uralkodó osztály által hirdetett nézetekkel” (Új Magyar Lexikon 1. kötet, 1960, p. 430). Mint látszik, a szócikk első mondataiban már a szocialista gondolkodásmód tükröződik. Elsősorban kijelentik, hogy cenzúráról csak a feudalista és kapitalista társadalmakban lehet szó (hisz a szocializmusban szabadság van). Ezt követően

pedig, ha az olvasó mégis úgy vélné, hogy a szocialista Magyarországon megvalósul az úgynevezett cenzúra, leszögezi, hogy természetesen a cenzúrázás csakis a társadalom érdekében történik. A szócikk további részeiben, a cenzúra történelmét tekintve, a Lexikon objektívnek tekinthető, hisz tényeket sorakoztat fel (Új Magyar Lexikon 1. kötet, 1960).

Markovits Györgyi a kezdeti cenzúrát a könyvnyomtatás korlátozásának jogi rendszerének nevezi, melynek első dokumentumai a pápai bullák voltak (konkrétan említi az 1501-es és 1515-ös bullákat). A későbbiekben az abszolút monarchiák kezükbe vették az előzetes vizsgálat eszközét. Ez általános tiltakozást váltott ki. Az európai szabad sajtó megjelenése azonban egészen a XVII. század végéig váratott magára. Ebből következik, hogy a sajtószabadság jogintézményének gyökerei ebbe az időbe nyúlnak vissza. A gondolatszabadság szempontjából fontos mű Milton 1644-ben íródott *Aeropagitica* c. műve. A XVIII. századi európai és amerikai forradalmak útján létrejött alkotmányok a sajtószabadságot már állampolgári jogként említik. A XIX. századi burzsoá alkotmányokban azonban a sajtószabadság mellett megjelennek az azt korlátozó eszközök is (Markovits, 1985).

A cenzúra XXI. századi felfogása összetettebbnek tekinthető. Gazdasági és politikai cenzúráról is beszélhetünk. A politikai cenzúra elsősorban az államhatalom érdekei szerint működik, míg a gazdasági cenzúra gazdasági érdekeket tart szem előtt. Az illúziók elűzése végett le kell szögezni, hogy mind a közszolgálati, mind pedig a kereskedelmi média előzetesen szelektálja a közvetített tartalmakat, ez a köztudatban mégsem úgy csapódik le, hogy cenzúrát alkalmaznak (Bajomi-Lázár, 2004).

A cenzúra fogalmi tisztázása után lássuk a korlátozás tárgyát, írásom esetében, a **sajtószabadság** meghatározását. A sajtószabadság az Új Magyar Lexikon szerint „...a szabadságjog egyike, a szólásszabadsággal együtt a gondolatközlés szabadságát biztosítja” (Új Magyar Lexikon 6. kötet, 1962, p. 12). A tudástár szerint a szocialista államokban a sajtószabadságra jellemző, hogy „...nincs előzetes cenzúra, a dolgozók érdekeit szolgáló minden sajtótermék számára az állami kézben lévő eszközök útján biztosítani kell az előállítás és a terjesztés lehetőségét, sajtóterméket bírói határozat nélkül nem lehet elkobozni, a sajtótermék szerzői, előállítói és terjesztői ellen csak a törvények alapján és keretében lehet eljárni.” (Új Magyar Lexikon 6. kötet, 1962, p.12). A valóságban azonban az előzetes cenzúra mellett mind az utólagos, mind pedig az úgynevezett öncenzúra is létezett és működött a szocialista Magyarországon.

A szocialista államokkal szemben a tőkés államok sajtószabadságának jellemzőit is górcső alá veszi a szócikk. E szerint ezen országokban „...a sajtószabadságot korlátozó jogi

eszközökön kívül az akadályozza a sajtószabadság megvalósulását, hogy a sajtó döntő többsége a burzsoázia kezében van, a tőkések irányítják. Ezen kívül a nyomdák és a terjesztésre szolgáló eszközök is a nagytőke tulajdonában vannak, és annak érdekeit szolgálják.”(Új Magyar Lexikon 6. kötet, 1962, p.12). A szócikk ezen része nem nevezhető egyértelműen valótlanágnak, bár kétség sem fér hozzá, hogy egyfajta pejoratív értelmet hordoz. A valóságban a jelenre talán még inkább alkalmazható, de ötven évvel ezelőtt is érvényes, megállapítás, hogy a cenzúra a nyugati országokban főleg a gazdaság által irányított, nem pedig a politika által (Bajomi-Lázár, 2004). A szócikk utolsó gondolatában azonban egyértelműen megjelenik a szubjektív, szocialista gondolat: „A kapitalista államokban, a múltban ugyanúgy, mint a jelenben a sajtószabadság biztosítása sokban függ a munkásosztály és a munkásmozgalom harcától.” (Új Magyar Lexikon 6. kötet, 1962, p. 12).

A sajtószabadság más (objektívebb és napjainkhoz kötődő) megfogalmazás szerint a „... szabad szólás és a szabad tájékozódás joga, beleértve a népszerűtlen tények és nézetek hangoztatásának és megismerésének jogát is”(Bajomi-Lázár, 2010, p.16). Bajomi-Lázár Péter még hozzáteszi, hogy a sajtószabadság magában foglalja „... azt a jogot is, hogy az embereknek ne kelljen megszólalniuk és ne kelljen információkat gyűjteniük”(Bajomi-Lázár, 2010, p.16.). Ez utóbbi kiegészítést fontos hangsúlyozni, hisz több évtizeden keresztül a legtöbb államszocialista rezsim, így a magyarországi állampárt is, kényszerítette polgárait a politikai ügyekben való állásfoglalásra (Bajomi-Lázár, 2010).

A rendszerváltás közeledtével Magyarországon az ellenzéki csoportokról az úgynevezett szamizdat kiadványok tudósítottak, melyeket a hatalom üldözött. A későbbiekben részletesebben foglalkozom ezen kiadványokkal. A hivatalos sajtóban azonban a rendszerváltást követően sem lett teljes a szabadság, 1989 után is sokszor csorbult a sajtószabadság a politikai elit nyomásgyakorlásának köszönhetően. Így tulajdonképpen a szocializmus „nyílt”, jobban mondva, nyíltabb cenzúrája után a cenzúra, habár burkolt formában, de tovább élt (Bajomi-Lázár, 2010).

1.2. A magyar sajtó rövid története 1956-ig

Ebben az alfejezetben nem célom a magyar sajtó teljes történetét felvázolni, azonban az 1848 utáni kardinálisabb sajtótörvényeket, eseményeket fontosnak tartom ismertetni annak érdekében, hogy az 1956 utáni sajtóról, sajtószabályozásról teljesebb képet kapjunk.

Mint említettem az első fontosabb évszám, melyet relevánsnak ítélek meg 1848. Magyarországon ekkor sikerült kivívni a sajtószabadságot, melyet az **1848. évi XVIII. törvénycikk** deklarált: „Gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti, és szabadon

terjesztheti.” (1848. évi XVIII. tc.). A szabadságharc és forradalom leverése után, ugyan formálisan a sajtószabadság intézménye érintetlen maradt a bachi abszolutizmus időszakában, a gyakorlatban azonban kezdetben utólagos cenzúra, majd emellett öncenzúra is érvényesült (Buzinkay, 2008). Változást az 1867-es kiegyezés hoz magával: értelmében a magyar sajtó ismét szabad lett, 1867. március 17-én gyakorlatilag ismét életbe lépett az 1848. évi XVIII. tc. (Buzinkay, 2008).

A magyar sajtótörténet következő fontos momentum a új sajtótörvény megalkotása, mely Tisza István második miniszterelnökségéhez köthető. A miniszterelnök már 1913 nyarán a sajtó rendszabályozásának szükségességéről beszélt. A szóbanforgó törvény országgyűlési vitájára 1913. november 11. és 1914. január 14. között került sor. Az **1914. évi XIV. törvénycikk** április 11-én lépett hatályba (Buzinkay, 2008.).

Egyes lapkiadók, például a Pesti Hírlap óvatosságból bevezette az úgynevezett „házi cenzúrárt” annak érdekében, hogy megelőzze a törvény által lehetővé tett helyreigazítási és kártérítési pereket. A törvény pozitívumaként értékelték, hogy rendezte a kiadók és szerkesztőségek, illetve az újságírók közötti viszonyt. Az 1914-es sajtótörvénnyel vált az újságíró szakma Magyarországon elfogadott polgári foglalkozássá (Buzinkay, 2008).

Az első világháború kitörésével azonban az új sajtótörvényt „felváltotta” az **1912. évi LXIII. törvény** „A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről”, mely magában foglalta a háborús cenzúra bevezetését is. A háborús cenzúra nem nyomta rá bélyegét teljes mértékben a sajtószabadságra, csupán a hadi helyzetről szóló írások számát korlátozta. A hadi téma tekintetében előzetes cenzúra és közlési tilalom lépett életbe (Buzinkay, 2008).

Az első világháborút követően, az **1918. évi II. néptörvény** visszaállította a sajtószabadságot, tehát eltörölte a háborús cenzúrárt és utat engedett a szabad utcai árusításnak. A papírhány miatt ez a lépés azonban inkább csak az elvek kimondását jelentette. A Tanácsköztársaság Alkotmányában a kormány sajtószabadsággal és a sajtó feladatával kapcsolatos elképzelései is megfogalmazódnak. A gyakorlatban azonban a sajtószabadság helyett kemény diktatúra, a sajtóélet irányítása, államosítása, sajtóellenőrzés és tömeges lapbeszüntetések valósultak meg (Buzinkay, 1993).

A Tanácsköztársaság bukása után, a Friedrich-kormány rendeletet adott ki, mellyel betiltott minden időszak kiadványt, a *Budapesti Közlönyön* kívül, mely a kormány hivatalos lapja volt. 1919. november 13-án hatályba léptek az 1912. évi LXIII. tc.¹ alapján alkotott rendeletek. Ennek következtében Magyarországon bevezették az utólagos cenzúrárt. Az 1912-

¹ „A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről”

es kivételes intézkedéseket 1921 decemberében a Bethlen-kormány oldotta fel. A húszas években a sajtóirányítást a liberális szemlélet jellemezte, annak ellenére, hogy néhány lapot betiltottak (Buzinkay, 1993).

A **második világháború** kitörésével ismét kivételes állapotot hirdettek (**1939. évi II. tc.**) (Markovits, 1985). Ez magában hordozta a cenzúra ismételt bevezetését. E mellett a lapok terjedelmét is csökkentették és külön sajtóhivatalt állítottak fel a külföldi sajtótermékek vizsgálatára. Teleki Pál miniszterelnök december 10-i rendeletével lazított a sajtócenzúrán azáltal, hogy a szerkesztők és kiadók kezébe helyezte a döntést, hogy bemutatják-e cikkeiket a cenzúrahatóságnak, vagy sem. 1940 augusztusában azonban a cenzúra mégis szigorodott: kiterjedt az összes sajtótermékre és a cenzúrabizottságba az ügyészség, miniszterelnökség, honvédelmi, pénzügyi, külügyi tárcák és a vezérkar képviselői kerültek. A vidéki sajtó cenzúrahatóságát az ügyészség és a rendőrség alkotta (Buzinkay, 1993). Az első világháborút követően tehát a cenzúra a következőképpen alakult: 1919 ősze és 1921 decembere között előzetes cenzúra érvényesült; 1922-1938: utólagos szankciók, 1938 nyarától 1944. március 19-ig ismételten előzetes cenzúrát vezettek be (Markovits, 1985).

A **német megszállást** követően, tehát 1944. március 19. után, a liberális, független és baloldali lapokat betiltották. Két német tisztségviselő és pártfunkcionárius feladata volt a német minta bevezetése. 1944. április 6-án olyan rendelet született, mely lehetővé tette, hogy a miniszterelnök államérdekből bármely időszak kiadványt felfüggeszse, vagy megszüntesse. A szovjet csapatok megérkezése, 1944 novemberében, a sajtóélet feléledését jelentette. 1944. november 15-én megindult a debreceni *Néplap*, november 19-én a szegedi *Délmagyarország*, 1945. január 19-én pedig Pesten indul meg a *Szabadság* c. napilap. A kezdeti lelkesedés és aktivitás után azonban világossá vált, hogy a Vörös Hadsereg nem tekinthető a sajtószabadság élharcosának. Történt mindez annak ellenére, hogy az 1946. évi I. tc. kimondta a „gondolat és vélemény szabad nyilvánítását” állampolgári jognak tekintendő (Buzinkay, 1993).

A sajtó II. világháborút követő feléledését gyorsan követte a hatalom általi elnémítása. Az **1949-es sztálini alkotmány** a véleményszabadság mélypontját jelentette Magyarországon. Ekkortájt fel sem merült a sajtótörvény megalkotásának igénye, hisz a sajtóra vonatkozó teendőket adminisztratív úton intézték (Révész T., 2013). 1948 és 1952 között a legtöbb lap megszűnt, a *Népszava* a szakszervezetek napilapjává, a *Magyar Nemzet* a Hazafias Népfront lapjává vált. A korszakban nemigen jöttek létre új lapok. Az 1950-es évek elején létező lapok között említhetjük a Magyar Dolgozók Pártjának Budapesti Pártbizottságának lapját (*Esti Budapest*), az MDP központi napilapjaként működő *Szabad Népet*, a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának hetilapját (Tartós Békéért, Népi Demokráciáért!), a

Szabad Földet, a *Néphadsereg* és a *Szabad Ifjúság* című lapokat. A fentebb említett periodikák mellett nagy népszerűségnek örvendtek a vicclapok is: a *Pesti Izé*, a *Szabad Száj*, vagy a legismertebb és a leghosszabb idei fennmaradt, *Ludas Matyi*. A korszak folyóiratait tárgyalva szót kell említenünk az irodalmi újságokról, melyek közül a legjelentősebbek: a *Csillag* (mely a Nyugat utódaként és a Magyar Írók Szövetségének folyóirataként működött), a *Válasz*, a *Kortárs* és a *Magyarok* (Buzinkay, 1993).

Az 1956-os forradalmat eredményező értelmiségi ellenállás már Nagy Imre 1953-as beszédét követően megindult az *Irodalmi Újság*, majd 1954-től a *Szabad Nép* hasábjain. Ez utóbbi nyíltan támadta a pártvezetőséget, melyre válaszul tisztogatások kezdődtek a lapszerkesztőségben. Hiába a *Szabad Nép* nyílt támadásai, majd az 1956. október 26-án megjelenő vezércikke, mely üdvözli a forradalmat, székházának ostroma az első forradalmi megmozdulások egyike volt. Ez annak a hírnévnek és szerepnek köszönhető, melyekre 1956-ot megelőzően tett szert. A *Szabad Nép* a forradalom idején rendszertelenül tudott csak megjelenni és végül 1956. november 1-jén az újjáalakuló párt *Népszabadság* címmel jelentette meg központi lapját (Buzinkay, 1993).

A forradalom a sajtótermékek Kánaánját is jelentette, hisz abban a pár hétben tömegesen jelentek meg a korábban betiltott lapok és új orgánusok. Ezek között említhetjük a *Függetlenség* c. lapot, a *Magyar Szabadságot*, a *Magyar Honvédet*, a *Népakaratot*, a *Magyar Ifjúságot* és az *Új Magyarországot* (Buzinkay, 1993). A forradalom „lapbőségét” azonban egy új korszak követte...

II. A Kádár-rendszer első évtizede (1956-1969)

„Elég egy pillantást vetni a kultúra területére, és azonnal nyilvánvalóvá válik, hogy a kalózlobogó alatt Horthy-fasisztákat, nyilas sajtófőnököket, burzsoá kufárokat hogy úgy mondjam rehabilitáltak. Ezek az elemek azután a pincékből és a padlásokról jókora mennyiségű doh-, penész- és rohadásszagú burzsoá, úgynevezett kultúrterméket kapartak össze és zúdítták népünk nyakába.” (Kádár, 1974, p.21)

II. 1. A konszolidáció évei

A fentebb idézett részlet Kádár János egy 1957-es beszédében hangzott el, mely jól mutatja, hogy milyen álláspontot képviselt a párt az 1956-os forradalom után az újságírókkal szemben. Az 1956-os forradalom leverését követően 1956 novemberében érkezett a kormány Budapestre, ahol a sajtóra vonatkozó első intézkedések keretében rátette kezét a nyomdákra, a papírra, a Magyar Távirati Irodára és a szerkesztőségek épületeire is. 1956. november 23-án az Intéző Bizottság határozata létrehozta a kormány Tájékoztatási Hivatalát (TH), melynek

élére Szirmai Istvánt nevezték ki. A Hivatal legfőbb feladatáknak jelölték meg a sajtó „talpraállítását” és a párt szolgálatába való állítását. Kádár János utasítása szerint az újságíróknak minden erejük abba kell fektetni, hogy azt hirdessék, 1956. október 23-án nem volt forradalom. Az új vezetés tanult a Rákosi-rendszer hibáiból, egy korszerűbb, rugalmasabb szocializmust akart, ám a diktatórikus jellegből nemigen engedett. Az új rendszer kiépítésének egyik eszközét a tömegkommunikációban látták. Ennek oka, hogy a tömegkommunikáció gyors és közvetlen befolyásolási képességgel bír, ezáltal hatékonyabb; nagyobb és szélesebb közönséghez szól, mint az írók és művészek munkái; és nem utolsósorban az újságírók a hatalomnak kiszolgáltatottabb egyének, ezáltal kezelhetőbbek is, mint az írók és művészek. A cél elérése érdekében Szirmai István a „kalács és korbács” taktikájával élt. Próbálta hithű pártkatonává tenni az újságírókat, magához édesgetni őket, amennyiben ez nem sikerült, akkor keményebb eszközökkel élt, hogy elérje célját. A szocializmus új formájának kiépítésén túl, illetve azzal együtt az MSZMP célja a média megújítása, modernizálása volt, melynek sikere elsősorban az újságírókon múlt (Cseh, Kalmár and Pór, 1999).

A forradalom leverését követően a hatalmi vezetés elfoglalta a tömegkommunikáció vezető posztjait, az újságírók és szerkesztők ellenállását elfojtotta. A szovjet invázió hatására az újságírók „egy sort se Kádárnak” mottóval sztrájkba kezdtek. A november 18-tól folyamatosan, ám alacsony számban, megjelenő *Népakarat* az aktív ellenzéki híveit tömörítette. A forradalom leverését követő bebörtönzések, perek, ítéletvégrehajtások következtében egyre fokozódó újságírói sztrájkokkal szemben a lakosság növekvő információéhsége volt érzékelhető, így a papírhány, a lapégetések és a postások és terjesztők sztrájkja miatt fellépő lapszűke politikai kérdéssé vált (Cseh, Kalmár and Pór, 1999). Déry Tibor írta naplójában, hogy az emberek vagy nem veszik meg a Népszabadságot, vagy ötpéldányonként megveszi és a melbourni olimpia híreit tartalmazó utolsó oldalakon kívül, mindet elégetik. Ekkortájt még a *Népszabadság* újságírói sem vállalták, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt hivatalos lapjaként adják ki az újságot, így az hetekig impresszum, a felelős szerkesztő, a felelős kiadó és a nyomda neve nélkül, a benne szereplő cikkek pedig név nélkül, vagy az író nevének kezdőbetűivel jelentek meg (Horváth, 2013a).

A helyzet normalizálása végett a párt az év november-decemberében már tárgyalásokba kezdett a sztrájkoló újságírókkal, ám nem jártak sikerrel (Cseh, Kalmár and Pór, 1999). Decemberben a Magyarországi Újságírók Országos Szövetségének (MÚOSZ) képviselői tárgyaltak a hatalommal, ám ekkor Kádár János kerek-perec kijelentette: Magyarországon nem lesz ellenzéki újságírás (Horváth, 2013a). A kormány december 30-i adminisztratív

döntései következtében csaknem 1000 újságíró maradt munka nélkül (Cseh, Kalmár and Pór, 1999). A vezetés úgy akarta konszolidálni hatalmát, hogy az újságírókat (is) egyenként átvilágították, hisz a szovjet vezetés az írókat és újságírókat tette meg az 1956-os forradalom bűnbakjának. A mechanizmus a következő volt: minden újságírónak felmondtak, és csak azokat alkalmazták ismét, akik a vezetés megítélése szerint a forradalom idején „megfelelő” magatartást tanúsítottak (Horváth, 2013a).

A 3/1957. számú kormányrendeletre hivatkozva a hatalom, azzal az indokkal, hogy a szövetség nyíltan szembehelyezkedett a hatalom konszolidációs törekvéseivel, felfüggesztette a MÚOSZ önkormányzatát. A MÚOSZ-tagság felülvizsgálata már 1957 augusztusától megkezdődött. A Szövetség elnöksége ezt követően már nem a tagok által választott szerv lett, hanem annak összetételére káderekből álló jelölőbizottság tett javaslatot. Az 1958. június 2-án újjáalakuló MÚOSZ elnöke, ennek megfelelően, Szakasits Árpád, míg főtíkára Siklósi Norbert lett (Horváth, 2013a).

Szirmai és a hatalom „korbács” taktikája alatt az ’56-os forradalom bűnbakjainak beállított írók, újságírók elleni koncepciós perek, az írókat sújtó szilencium értendők. A koncepciós perek között meg kell említeni a Déry Tibor és társai ellen folyó pert, melyben Déryt 9 évi, Háy Gyulát 6 évi, Zelk Zoltánt 3 évi, Tardos Tibort pedig másfél évi börtönre ítélték. A koncepciós perek mellett sok író emigrációba kényszerült: Faludy György, Ignotus Pál, Aczél Tamás stb. A „korbács” eszközeivel a hatalom félév alatt megsemmisítette az újságírók ellenállását. Ezt követően az újságíróktól elvárták, hogy a lenini követelményeknek megfelelően, kollektív agitátorok, kollektív propagandisták és kollektív szervezők legyenek (Horváth, 2013a). Az újságírók megfélemlítésének a fentebb említett eszközökön túl voltak azonban finomabb módszerei is. Ide tartoztak a főszerkesztővel, a pártvezetővel, vagy egy titkosszolgálati tiszttel történő figyelmeztető elbeszélgetések, a levelek felbontása, a lakások, illetve telefonok lehallgatása és a személyi követés. A „lázongók” ellen a hatalom bizalmas, majd nyílt nyomozást rendelt el, melyet az őrizetbe vétel, a vádemelés és a rendőrhatalósági figyelmeztetés követett. Ezek után jött a bírósági tárgyalás és a (természetesen) elmarasztaló ítélet. A korszak érdekessége, hogy az ilyen ügyek miatt a nyomozók, ügyészek és bírák kénytelenek voltak elemezni az újságcikkeket és a szépirodalmi műveket (Horváth, 2013a).

Az 1956 decemberében megjelent lapok újságírói, illetve szerkesztősegei kompromisszumkész polgári újságírók, vagy „levált és megtért hőbörgők” voltak. Ilyen újság volt a *Szabad Föld*, az *Érdekes Újság* és az *Esti Hírlap* is. 1957 januárjától már a *Magyar Ifjúság* és a *Nők Lapja* is megjelenhetett, majd februártól a *Jövendőnk* és a *Ludas Matyi*, márciustól a *Magyarország*, az *Élet és Irodalom*, áprilistól a *Népsport*, szeptembertől a

Magyar Nemzet is kapható volt. A Tájékoztatási Hivatal (TH) célja a lapstruktúra kiszélesítése volt, de egyúttal ki akarta szűrni a pártvonalhoz képest balos veszélyt hordozó és a pártvonalra fittyet hányó lapokat. Az előbbi tulajdonság miatt szüntették meg 1957. november 20-án az *Esti Budapestet*, míg az utóbbi vádpont miatt a *Magyarország* c. újság részesült engedélymegvonásban (Cseh, Kalmár and Pór, 1999). A hatvanas évek második felétől a lapokat utasították, hogy tegyék érdekesebbé, színesebbé a sajtót és a kevésbé politikai műfajok is kapjanak teret. Ezáltal a sajtóban több szórakoztató tartalom jelenhetett meg, melyek, ugyan észrevétlenül, de szintén politikai üzenetet közvetítettek. A színes, változatosságot mutató lap első kísérlete a *Népszabadság* 1956-os karácsonyi lapszáma volt, melyről Déry Tibor meglepetten konstataálta, hogy „tele van vallásos versekkel” (Horváth, 2013a, p.73).

1958. január 21-én az MSZMP már úgy nyilatkozott, hogy az újságírók többsége szükségszerűnek és indokoltnak látja a pártirányítást, sőt, helyesli azt, és „meggyőződéssel szolgálja a sajtó pártosságának ügyét” (Cseh, Kalmár and Pór, 1999).

II. 2. A Párt és a tömegkommunikáció 1956 és 1969 között

Az 1956-os forradalmat követően a párt tájékoztatáspolitikáját az alapvető elvek kidolgozása jellemezte. A **forradalom leverésétől 1959-ig** tartó időszakban a sajtó is hatalmi fegyverként jelent meg, az osztályharc terepévé vált. A sajtó elsődleges feladata a passzív, tömeges ellenállás leküzdése lett. A lapokat tehát arra használta fel a párt, hogy befektítse ellenségeit, saját politikáját népszerűsítse, eszméit pedig terjessze. A tömegkommunikáció fő feladata a népnevelés lett, a népet meg kellett győznie a párt politikájának helyességéről, emellett szintén felelős volt a közvélemény formálásáért és a tömegmozgósításért. Az 1956-ot követő konszolidációs időszak következtében létrejött (főleg politikai jellegű) tömegkommunikációs alapelvek az egész Kádár-korszakra jellemző, örökérvényű alapelvek maradtak.. A tömegkommunikáció, a közvetítés 1956-1959 között úgy jelent meg mint agitáció, nevelés, mozgósítás, meggyőzés, öntudatra nevelés, tanítás, szocialista tudatformálás (Fritz, 1988).

1960-tól egy átmeneti időszak vette kezdetét a sajtó és a tömegkommunikáció szerepét tekintve. 1960-ra a hatalmi-politikai harc befejeződött, a párt hatalma megszilárdult, így a szocializmus felépítésének mindennapi munkálatai kerültek középpontba, a sajtóban is. Ennek következtében egyre kevesebb tömegkommunikációról szóló pártdokumentum jelent meg. Az újságírókkal szembeni elvárás **1960-1964** között, hogy gyarapítsák szakmai tudásuk, ideológiai ismereteiket és ezáltal még színesebbé, színvonalasabbá tegyék a rájuk bízott

agitációt és propagandát. Az időszakban sor került még a megyei sajtó helyzetének rendezésére is, mely kettős pártirányítás alatt állt: a megyei párt végrehajtó bizottsága és a Központi Bizottság Agitprop Osztálya irányítása alatt. A hatalom célja az volt, hogy az Agitációs és Propaganda Osztály szerepkörét növeljék. Az 1960-1964-es időszak tulajdonképpen a „már nem” és a „még nem” átmeneti időszakának tekinthető. A sajtó ekkor már nem mint fegyver jelenik meg, hanem, mint tájékoztató, nevelő, felvilágosító, mozgósító és mint a szocializmus igazságait hirdető egység (Fritz, 1988).

1965-1969 között a tömegkommunikációs alapelvek demokratizálódásáról beszélhetünk. Ezen időszak kezdetét az 1965-ös tájékoztatás helyzetéről szóló PB határozat jelenti. Ebben az időszakban a civil társadalomnak már volt alkalma időnként aktívan, viszonylag önálló mozgáskörrel megjelenni. Ez nem azt jelenti, hogy teljes autonómiával bírtak a tájékoztatás szereplői. Mindezek ellenére az elmondható, hogy az átértékelés megkezdődött, de a tömegkommunikáció továbbra is a politika eszköze maradt, csak burkoltabb formában. Az 1965-ös határozattal világossá vált, hogy a tömegek nem korlátlanul alakíthatóak, ezért is következett egy viszonylag demokratikus időszak. Az MSZMP-nek le kellett számolnia azon felfogásával, hogy az információt a végletekig őrizni kell. A határozatban kimondják, hogy a sajtó rendelkezésére álló teljes információmennyiséget a nyilvánosság elé kell vinni. Ez alól kivételt képeztek a nemzeti-országos érdeket sértő adatok. A párt politikájából 1965-1969 között részben eltűnt az osztályharcos felfogás. A tömegkommunikáció, a sajtó ebben az időszakban az ideológiai front résztvevője, harcosszerű tevékenységet kifejtő elem, mely nevel, orientál, szervez, ízlést alakít stb. (Fritz, 1988).

II. 2. 1 A sajtót érintő dokumentumok

Ebben az alfejezetben a fentebb már felvázolt helyzetet szeretném alátámasztani a kor határozataival és állásfoglalásaival, hisz az egész Kádár-rendszer irányításának fő eszközei a párt dokumentumok voltak. Kiemelkedően igaz ez a sajtóra nézve, hisz, ahogy azt majd később kifejtem, a korban, egészen 1986-ig, nem volt hatályos sajtótörvény.

Az első fontosabb dokumentum, mely a sajtó helyzetével foglalkozik, az 1958. január 21-i: ***Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól*** c. dokumentum. A határozat első része a sajtó helyzetéről foglal állást, ahol nyugtázza, hogy az újságokból eltűntek a nacionalista, revizionista nézetek és az újságírók helyeslik a pártirányítást a sajtó területén. A dokumentum további pozitívként említi, hogy az újságok színesebbek, érdekesebbek lettek és megszáporodtak a külföldi tudósítások (Vass and Ságvári, 1973). A pozitívumok mellett azonban hiányossággként

könyvel el, hogy a „... sajtó kevés helyet szentel a termelés létfontosságú kérdéseinek” (Vass and Ságvári, 1973, p.172) csakúgy, mint az üzemek életének. A lapokban továbbá nem kielégítő mértékben van jelen az ideológiai, kritikai munka, emellett sok lapnál érezhető politikamentesség és szintén „hibapontnak” számít a szenzációhajhászás (Vass and Ságvári, 1973). Az erények és hibák után a dokumentum a lapok növekvő példányszámáról nyilatkozik, melyhez a következő kommentárt fűzi hozzá: „Ha papírhelyzetünk lehetővé tenné, napilapjainkat, de különösen képes hetilapjainkat még kb. 150-200 ezer olvasó vásárolná meg.” (Vass and Ságvári, 1973, p. 173). A dokumentum továbbá a MÚOSZ felülvizsgálatáról, annak eredményeiről is ír.

Az 1958-as határozat a sajtó feladatairól szóló részben elvárásait részletezi: a sajtó legyen pártos; a pártirányítás részben közvetlenül, részben állami és társadalmi szerveken keresztül valósuljon meg. Mindezek mellett a sajtó irányításában kiemelkedő szerepe van a szerkesztőségekben dolgozó kommunista vezetőknek és dolgozóknak. A sajtó pártirányításával kapcsolatban a határozat leszögezi, hogy a legfontosabb módszerek egyike a szerkesztőségek vezetőinek és munkatársainak rendszeres tájékoztatása kell, hogy legyen. A dokumentum részletezi is, hogy milyen pozíciójú vezetőknek milyen időközönként kell tájékoztatni a sajtó munkatársait. A sajtó aktuális feladataival kapcsolatban hangsúlyozza a nevelő szerepkört, és azt, hogy az ellenforradalmi ideológiai ellen továbbra is harcolni kell, miközben nagyobb figyelmet kell fordítani a gazdasági élet alakulására. E mellett a sajtó „... propagálja szüntelenül a munka becsületét, a szorgalmat, az állami és állampolgári fegyelmet, (...) népszerűsítse a mezőgazdaság szocialista perspektíváit, (...) bátran küzdjön a mezőgazdaság szocialista átalakításáért, segítse és népszerűsítse a jó termelészövetkezeteket.” (Vass and Ságvári, 1973, p. 176).

A dokumentum, a cenzúra témája szempontjából, legjelentősebb elvárása: „A sajtó hangja legyen bátor, szókimondó, harcos és ha kell, éles. Legyen a sajtó nyílt és őszinte, ne kerülje meg a legkényesebb kérdéseket sem. (...) A bírálat a sajtó joga és kötelessége. A kritika azonban mindig átgondolt, megalapozott legyen és azt tükrözze, hogy a bíráló a hibák ellen harcol a párt politikájának védelmében, a szocializmus építése, a proletárdiktatúra erősítése érdekében.” (Vass and Ságvári, 1973, p.176). Ez az elvárás megcsillantja a függetlenség reményét, de valójában az újságírók ugyanúgy a párt rabszolgái, nem írhatnak arról, amiről akarnak őszintén, hacsak az az őszinteség nem felel meg a párt elvárásainak. Ellenkező esetben megrovásban részesültek, vagy, súlyosabb esetekben, szilenciummal büntették őket.

A párt következő, sajtót érintő dokumentumát 1959. február 13-án fogadta el. Az **MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a sajtóról** c. dokumentum a sajtó helyzetét tekintve előrelépésekről számol be, ám fogyatékosként megemlíti, hogy a sajtó „... nem látja el eléggé előremutató szerepét, sokszor csak utólag regisztrálja életünk új jelenségeit, nem lelkesít, nem kezdeményez eléggé” (Vass and Ságvári, 1973, p. 308-309). További kritika, hogy az alkotó munkásember, illetve a munka nem minden lapban jelenik meg a kívánt formában. A fogyatékoságok között említi a határozat, hogy sok lap nem elég színes, a sablonosság veszélye fenyeget, ezen kívül az egész sajtót tekintve hiba, hogy „... jelentőségéhez és lehetőségeihez képest nem mozgósít eléggé” (Vass and Ságvári, 1973, p. 309). Az újságírókat érintő kritika, hogy túl keveset tartózkodnak a tömegek, a munkás réteg között, mindig csak a minisztériumokba járkálnak információért, ahelyett, hogy maguktól írnának. A zszurnaliszták emellett nemigen élnek a bírálat fegyverével, melyet szintén sérelmez a párt (Vass and Ságvári, 1973).

Egyes területeket a dokumentum kiemeli, mint problémás témák. Ilyen például az *ipari termelést érintő agitációs tevékenység*. Ezzel kapcsolatban a határozat úgy véli, hogy túlszínezett életszínvonal-agitáció van jelen a lapokban, mely a problémamentesség látszatát kelti, azaz „... nem tűnik ki eléggé (...), hogy a szocializmus építése sok küzdelemmel, nehézséggel, problémákkal, sőt áldozatokkal is jár” (Vass and Ságvári, 1973, p.310.). Egy másik problémás terület a *mezőgazdasági politika*, mellyel a legfőbb gond, hogy a lapokban megjelenő írásokból az tűnik ki, hogy az újságírók egyszerűen nem értik a párt mezőgazdasági politikáját. Szintén problémás terület a *kulturális politika*. Ezen a területen tapasztalható bizonyos fejlődés, ám a kulturális lapokban még mindig találhatók burkolt kritikai írások és helyenként még érzékelhetőek ártalmas tendenciák. Ezek abból fakadnak, hogy az ilyen lapoknál kevés világnézetileg szilárd, alapos marxista-leninista felkészültséggel rendelkező újságíró dolgozik. A sajtóban továbbá a *külpolitikai rovatok* is hagynak kívánni valót maguk után. A külpolitikai írások legfőbb problémái, hogy „... nem elég meggyőző és nem elég harcra a külpolitikai rovatok antiimperialista propagandája. (...) Nem elég átgondolt és nem elég mélyenszántó a szocialista országokkal foglalkozó sajtópropaganda.” (Vass and Ságvári, 1973, p.312). A határozat szerint továbbá a lapokban túl nagy helyet foglalnak el az apróhirdetések, illetve a belkereskedelmi reklámok (Vass and Ságvári, 1973).

A sajtó terén kitűzött feladatok között említhetjük a szenzáció- és kuriózumhajhászat, „... a negatív társadalmi jelenségek aránytalan és helyzetünktől elszakadt felnagyításának” (Vass and Ságvári, 1973, p.313) megszüntetését; a „semmitmondó kromik”, az apolitikus

írások és a humoreszkek számának csökkentését is. Ezzel szemben kívánatos, hogy a lapok „... nívós, érdekes, bátran érvelő, egyéni hangú publicisztikát” (Vass and Ságvári, 1973, p. 313) fejlesszenek ki és az élet aktuális, tényleges kérdéseivel foglalkozzanak. Ezen kívül a dokumentum igényli, hogy a lapok javítsanak antiimperialista kritikájukon (Vass and Ságvári, 1973, p.313).

Ahogy arra korábban már utaltam az 1960-as évek elején, a hatalom konszolidálása után, a sajtó kevésbé harcias szerepet kapott és így a vele kapcsolatos párt dokumentumok száma is csökkent. Az 1959-es határozat után a következő sajtóval kapcsolatos dokumentumot 1964. november 5-én fogadták el. Ez a dokumentum pedig ***Az MSZMP Központi Bizottsága Titkárságának határozata a megyei sajtó pártirányításáról*** címet viseli. A dokumentum a megyei lapok helyzetének felvázolásával kezd: e szerint a megyei lapok példányszáma 1958-1964 között 80%-kal emelkedett, így a megyei sajtót a *Népszabadság* utáni legnagyobb példányszámú lapként kell kezelni. A megyei lapok a helyi mozgósítási feladatok egyik eszközének tekinthetők, legyen szó akár politikai, kulturális, megyefejlesztési feladatokról. E mellett a megyei lapokban az országos szintű problémák megyei, helyi vetületei is megjelennek. A megyei sajtó kettős pártirányítás alatt állt: egyrészt a megyei párt-végrehajtási bizottság közvetlen felügyelete alatt áll, másrészt pedig a KB Agitációs és Propaganda Osztályának irányítása alá tartozik (Vass, 1968).

A megyei sajtó kritikái között megjelenik, hogy ezek a lapok hajlamosak provincializmusra, illetve, hogy a megyei sajtót érintő pártirányításnak is vannak gyengéi. Ez utóbbival kapcsolatban a fő probléma, hogy a pártirányítás rendszere nem egységes, rendezetlen, nincs kidolgozva a lapok hovatartozásának rendszere, azaz míg egy megyei lap pl. a megyében illetékes titkár hatáskörébe tartozik, máshol a megyei lap az osztályvezető hatásköre (Vass, 1968).

A határozat legfőbb feladatként jelöli meg a megyei sajtó pártirányításának egységesítését a hatékonyság növelése céljából. Ennek érdekében a Titkárság úgy határozott, hogy továbbra is fenn kell tartani a kettős irányítást. E mellett arról is határozott, hogy „... a megyei lap az agitációs és propagandaügyekkel foglalkozó megyei vb-titkárhoz tartozzon, a főszerkesztővel is ő tartson rendszeres kapcsolatot” (Vass, 1968, p.93). A megyei végrehajtó bizottságok továbbá kötelesek évente legalább egyszer értékelni a megyei lapok munkáját. A határozat előírja, hogy a politikai vezetők nagyobb publicisztikai írásokat tegyenek közzé a megyei lapokban, ezáltal kihasználva a sajtó nyilvánosságát. A szerkesztőségi pártszervezetek feladata a szerkesztőségek politikai, ideológiai segítése. A határozat továbbá az Agitprop számára is előírja, hogy jobban tájékoztassák a megyei lapokat (Vass, 1968). A megyei

lapokról szóló határozatot 1965-ben, **két olyan határozat** követte, melyek egy-egy lapról, a *Pártélet* c. folyóiratról, illetve a *Társadalmi Szemlé*ről rendelkeznek (Vass, 1968).

A **Politikai Bizottság 1965. június 8-án a tájékoztatás megjavításáról** adott ki határozatot, melyben megállapították, hogy a tájékoztató munka a forradalom (a párt szóhasználata szerint: ellenforradalom) leverése után lényegesen megjavult. A tájékoztatás megjavításáról, a párt mint elsőrendű politikai érdekről szól és leszögezi, hogy a tájékoztatás nyíltsága, őszintesége és teljessége „... a demokrácia elengedhetetlen tartozéka, (...) a párt és a tömegek közötti bizalomteli kapcsolat erősítésének feltétele” (Vass, 1974, p.244). Ez utóbbi megállapítás miatt a párt célja a közvélemény nem ismeréséből és attól való félelemből táplálkozó „tájékoztatást gátló előítéletek”, „szemléleti korlátok” felszámolása. A tájékoztatást a teljes tényanyag megvilágításával, annak kommentálásával kell megvalósítani. A dokumentum leszögezi: „Közzöljük a számunkra kedvezőtlen tényeket, s azokat a véleményeket is, amelyekkel nem értünk egyet, s ezektől ne a hallgatás, hanem a jelenségeket helyükre tevő magyarázat útján határoljuk el magunkat.” (Vass, 1974, p.245). A PB-határozat továbbá megállapítja a szükséges feladatokat a közvélemény szóbeli tájékoztatásával; a párttagság jobb belső tájékoztatásával; illetve a sajtó megjavításával kapcsolatos feladatokat (Vass, 1974).

Az 1968. november 12-én a párt megalkotta **Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának állásfoglalása a tájékoztatás megjavításáról szóló 1965. június 8-i határozat végrehajtásának helyzetéről** szóló dokumentumot. A határozat leszögezi, hogy a párt és állami szervek a tájékoztatást egyre inkább a „... párt tömegkapcsolatait erősítő politikai eszköznek tekintik” (Vass, 1974, p.245). A hatalom tehát felismerte, hogy a tömegkommunikáció, a tájékoztatás olyan erő, melyet nem adhat ki a kezéből, „nem engedheti át a terepet az ellenségnek” (Vass, 1974, p. 245), a saját befolyásuk kell érvényesíteni ezen a területen. Megállapítást nyert továbbá, hogy a tájékoztatás gyorsabb és tervszerűbb lett az utóbbi években és, hogy technikai feltételeinek fejlesztése a közelmúltban befejeződött. Ezekről a pozitívumoktól eltekintve, a határozat szerint, még vannak fogyatékoságok: továbbra sem tekinti a tájékoztatást egyenletesnek, folyamatosnak, gyorsnak és teljesnek. Gyengesége továbbá, hogy még mindig szinte kizárólagosan utólagosan tájékoztat, nem használja ki az előzetes tájékoztatás mozgósító erejét. A dokumentum még rávilágít arra is, hogy gyakran tapasztalni bátortalanságot, túlzott önkontrollt az egyre nagyobb mennyiségű információk kezelésében, ugyanakkor egyes esetekben az információ felelőtlen felhasználása is megfigyelhető (Vass, 1974).

A határozat szól a párttagság belső tájékoztatásának és a lakosság szóbeli tájékoztatásának helyzetéről is, ám ezekről, mivel nem kapcsolódnak szorosan a dolgozat témájához, nem óhajtok írni. A *Tájékoztatás a sajtóban, a rádióban, a televízióban* című alfejezet, azonban, mely a dokumentum utolsó nagy kérdésköre, már annál inkább releváns a téma szempontjából. A területen számos pozitív tapasztalatot említenek meg, pl. a korábban kényes kérdésekről egyre bátrabban beszélnek; a PB-tagok, miniszterek egyre gyakrabban adnak interjút a rádióban és a tévében; a minisztertanács üléseiről egyre részletesebben tájékoztatják a lakosságot; a miniszterek egyre gyakrabban tartanak sajtókonferenciát; az országgyűlés munkájáról jelentősen javult a tájékoztatás (színes, érdemi tudósítások jelennel meg); emellett gyorsabb lett a hírközlés és ezzel együtt nőtt a sajtó hitele is. Negatívumként azonban megemlítik azt, hogy a kormányzati szervek tevékenységéről, munkájuk sokrétűségéről kevés a tájékoztatás, illetve, hogy a képviselői munka valóságghű bemutatása még mindig hiányzik (Vass, 1974). A határozat továbbá sérelmezi a „... száraz, szürke protokollhíreket a szocialista országokkal kapcsolatos eseményeknél, évfordulóknál, a KGST tevékenységéről” (Vass, 1974, p.249), illetve azt a tényt, hogy hiába a sajtó információval való teljes ellátása, ennek ellenére az ezt az információmennyiséget nem tudja feldolgozni. A kritika mellett azonban, a fentebb említett pozitívumokon kívül további eredményeket sorakoztat fel pl. „jelentősen javult a hivatalos szervek és a sajtó kapcsolata”; „növekedett a főszerkesztők kezdeményező készsége, felelősségérzete” (igaz, még előfordul ellenőrizetlen, valótlan adatok megjelenése). A határozat továbbá felveti az MTI sajtó munkájában betöltött szerepének megvizsgálását, hisz a lapok egyhangúságának egyik okát abban látják, hogy a szerkesztőségek túlzott mértékben támaszkodnak az MTI híryanagyaira. A dokumentum az MTI mellett a Tájékoztatási Hivatal helyzetét, hatáskörét is időszerűnek véli tisztázni és az egységes magyar sajtótörvény kidolgozását is szorgalmazza (Vass, 1974).

A párt 1956-1969 között hozott dokumentumaiból láthatjuk, hogy a sajtó szerepe látszólag változott. A kezdeti ideológiai harcok szerepköréből a hatalom és a nép közötti kapcsolóelemmé vált, legalábbis a párt így állította be. A felszín alatt azonban a sajtó továbbra is az ideológiai harc kitűnő eszköze maradt. A dokumentumokból az is kitűnik, hogy az évek múltával a sajtóval kapcsolatos dokumentumok száma egyre csökkent.

II. 3. Sajtóirányítás 1956-1969

Ebben az alfejezetben alapvetően két dologról lesz szó: a sajtóra vonatkozó (a párt dokumentumok mellett létező) szabályozásról, a sajtótörvény hányattatott életéről; illetve magáról a sajtóirányítás szervezetéről. Fontosnak tartom leszögezni, hogy ahogy az előző

fejezetben az 1956 után létrejött alapelvek, úgy ebben a fejezetben a korszakban létrejött intézmények és feladataik, egy-egy kisebb változtatástól eltekintve, az egész Kádár-korszakra érvényesek voltak. Emiatt a sajtótörvény kálváriáját már ebben a fejezetben részletezem, habár csak 1986-ban nyújtották be a parlamentnek (1986. évi II. tc.).

II. 3. 2. Az új sajtótörvény hányattatott sorsa

Az **1949. évi XX. tv., a Magyar Népköztársaság Alkotmánya** a dolgozók érdekeinek megfelelően, míg az **1972-es alkotmánymódosítás** a nép érdekeit szem előtt tartva biztosította a sajtószabadságot. A valóságban azonban még az **1986. évi II. tv.** sem foglalta magában a valódi sajtószabadság megteremtését, hisz nem fogalmazott meg előírásokat az állami szervek tájékoztatási kötelezettségével kapcsolatban, illetve a média társadalmi, politikai és kulturális életben történő kiemelkedő szerepéről sem szólt, ezzel szemben fenntartotta az előzetes engedélyezés rendszerét (Horváth, 2013a).

A sajtót egészen 1956-ig közvetlen utasítások révén irányították, a helyzet azonban 1958-ban megváltozott. Az 1958. január 21-i: **Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól** c. dokumentum megalkotásával kezdett az MSZMP áttérni a direkt irányításról a burkolt irányításra. Az első sajtóval foglalkozó jogszabály (melyet eredetileg *Törvényjavaslat a sajtóról* címen tárgyaltak) is ezen szellemben jelent meg. Végül a sajtóval kapcsolatos kérdésekről csak a **26/1959 (V. 1.) korm. sz. rendelet** jelent meg, melynek preambuluma hatályon kívül helyezte az 1914. évi XIV. tc.-et (a sajtótörvényt) és bevezette az időszaki lapok engedélyezési rendszerét, mely mind a példányszámra, mind a terjedelemre is kiterjedt. Ám nem csupán az időszaki lapok, de mindenféle önálló szellemű mű sokszorosítása előzetes engedélyhez volt kötve. Bármely újság vagy kiadvány engedély nélküli kiadása bűncselekménynek minősült (Horváth, 2013a).

Az új sajtótörvényről először Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter nyilatkozott 1957-ben: bejelentette, hogy már készül a törvény (Horváth, 2013a). Mindezek ellenére a Kádár-rendszerben sajtótörvény csak 1986-ban született. 1958-1959-ben a párt „csak” határozatokat fogadott el a sajtó feladatáról és helyzetéről. A *Törvényjavaslat a sajtóról* című tervezet a parlament elé terjesztést megelőző egyeztetési procedúrán megbukott. A Művelődésügyi Minisztérium és a Tájékoztatási Hivatal arra hivatkozva gördített akadályokat a javaslat elé, hogy nemzetközi szempontból káros lenne az országnak, ha elfogadnák. A törvényjavaslatot megelőzően a szakvélemények az 1914. évi XIV. tc. részleges életben tartását és módosítását javasolták, ám a hatalom úgy nyilatkozott, hogy ez semmiképp sem járható út. Ezt követően a másik javaslat, hogy a „felszabadulás” előtti minden sajtóval kapcsolatos rendelkezést

helyezzenek hatályon kívül és a sajtó kérdéseit minisztertanácsi rendelettel szabályozzák. Ezt elfogadták (Révész T, 2013).

A **sajtótörvény tervezete**, terjedelmes indoklással kísérve 1957 végére készült el. A plánum 6 alkotói fejezetből, 25 szakaszból állt. A tervezet célja a nyomtatott sajtó mindennapjainak szabályozása, a szabályozás vázának megalkotása. Ezt szem előtt tartva a plánumban meghatározták a törvény alapelveit, a rendészeti előírásokat, a helyreigazítással kapcsolatos kérdéseket, a büntetőjogi felelősséget. A tervezet zárófejezetében leszögezték, hogy a törvény végrehajtása a Minisztertanács hatáskörébe tartozik és rendeletekkel történik. A tervezet parlamenti megtárgyalása és elfogadása azonban elmaradt. Sőt, a később megalkotott jogforrások szinte teljesen figyelmen kívül hagyták a sajtótörvény 1957-es tervezetét. A kormány a szocialista sajtójog megteremtésére vállalkozott (Révész T., 2013).

A sajtótörvény kérdéskörét aztán a későbbiekben is szorgalmazták, pl. az 1968-as a tájékoztatás megjavításáról szóló határozatban is Ennek ellenére még 1968-tól is közel 20 évet váratott magára. Az 1986-ban megalkotott jogszabály azonban nem lett több egyszerű politikai nyilatkozatnál és rövid sajtórendészeti szabályzatok összességénél. Lényegében negyven év gyakorlatát vetette papírra. Az 1986-os törvény célja nem a sajtószabadság alapjogként történő garantálása volt, hanem a sajtó, illetve annak munkatársainak közigazgatási jogállásának szabályozása. Az 1986. évi II. tv. (sajtótörvény) végrehajtásáról a Minisztertanácsnak kell gondoskodnia. Érdekesség, hogy a végrehajtási rendelet hosszabb lett, mint maga a törvény. A rendelet többek között felsorolta azokat a szerveket, melyek a különböző sajtótermékek előállításához és nyilvánosság elé tárásához az engedélyt kiadhatják. Ezek a szervezetek a következők: a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala, a Művelődésügyi Minisztérium, a Magyar Posta, az Állami Egyházügyi Hivatal; a megyei végrehajtó bizottságok művelődési feladattal megbízott szervei (Horváth, 2013a).

II. 3. 3. A sajtóirányítás szervezete

A Kádár-korszak sajtóirányításban nem voltak látványos változások az 1956-ot megelőző évekhez képest: a hatalom továbbra is osztatlanul irányította a tájékoztatást. Változásnak tekinthető viszont, hogy elvileg több szerv lett jogosult a sajtó irányítására, azonban ezek közül sok jelentéktelen jogosítványokkal rendelkezett, csak kevés szervnek volt tényleges befolyása. Mivel nem létezett cenzúrahivatal (hisz a párt a végsőkéig tagadta, hogy Magyarországon cenzúra lenne), több szerv is ellenőrizte a cikkek tartalmát. Ezek között a szervek között voltak pártszervek, állami szervek, volt olyan, mely mindkét kategóriában

helytállt (Koordinációs Bizottság²), társadalmi szervezetek, illetve a központi intézmények mellett a helyi szervek is jelen voltak a sajtóirányításban. Ezek együtt valósították meg a sajtóirányítást (Takács, 2009). A sajtóirányításhoz szorosan köthető az elektronikusmédia szabályozása, melyért az Állami Rádió és Televízió Bizottság volt felelős (Bayer, 2005)³.

1.) A sajtóirányításban résztvevő pártszervek

A sajtóirányítás a legfelső szinten a Politikai Bizottság, illetve a Titkárság szintjén valósult meg. Ezen egységek rendszeresen tárgyaltak a sajtóval, médiával kapcsolatos kérdésekről. A Központi Bizottság nem vett részt a sajtó gyakorlati irányításában, csak személyi kérdésekben döntött. A kevésbé általános és nem elvi jelentőségű kérdések azonban el sem jutottak a PB szintjére, általában az Agitációs és Propaganda Bizottság is dönthetett (Takács, 2009).

Az **Agitációs és Propaganda Bizottságot (APB)** a PB még 1948-ban hozta létre. Ekkor célja az irodalom, a művészetek és a kultúra kérdéskörének szem előtt tartása, illetve a vezetőség tájékoztatása ezen területek helyzetéről. A forradalom után az APB 1956. november 11-én kezdte meg újból működését. A bizottság önállóan azokban a kérdésekben hozhatott döntést, melyek az osztályszintet nem haladták meg. Tagjait a Központi Bizottság választotta meg. Az 1966-ig az APB mindössze hat fővel működött, hatásköre nem volt egyértelműen szabályozva. Ekkor élén Szirmai István állt. 1966-ban került sor kibővítésére, melynek következtében az 1970-es években a bizottság 15-16 tagot számlált. Az 1980-as években már csak kilenctagú testület volt, 1988-at követően pedig 12 fővel működött, ám ekkor már Társadalompolitikai Bizottságként (Takács, 2009).

Az 1958-as határozat említette a Sajtóbizottságot, melyet a Titkárság 1958 márciusában létre is hozott. A **Sajtóbizottság** feladata a párt és kormány sajtóra vonatkozó feladatainak kidolgozása volt. A Sajtóbizottság az APO alá tartozó szerv volt. Elnöke szintén Szirmai István volt. A bizottság mindössze négy évig működött, 1962-ben elhalt. Ahogy létrejöttét, úgy megszűnését sem deklarálta semmilyen dokumentum. Feladatát az APB vette át (Takács, 2009).

A Központi Bizottság osztályai közül az **Agitációs és Propaganda Osztály** volt a sajtóügyek felelőse. Az APO már 1956 előtt is létezett, ám ezt az elnevezést csak az 1950-es

² 1957-1988-ig működő titkos, nagyhatalmú szerv volt, mely a pártvezetés és az igazságügyi és bünyügyi szervek közötti koordinációért volt felelős, ülésein az MSZMP KB adminisztratív ügyekért felelős titkára, a Közigazgatási és Adminisztratív Osztály vezetője, a belügyminiszter, az igazságügyi miniszter, a legfőbb ügyész és a legfelsőbb bíróság elnöke egymás között tárgyalhatták meg a vitás ügyeket. A Koordinációs Bizottság 1965-ig állami, ezt követően pedig pártszerv volt. (Révész B.)

³ A Minisztertanács 1983-ig létező tanácsadó, véleményező, koordináló és ellenőrző szerve volt az elektronikus média területén..

évek első felében kapta, ekkor vált „ideológiai csúcsszervezetté”. A forradalmat követően is nagyszámú osztálynak számított. 1957-ben az osztályon belül átszervezésekre került sor, melyet főleg a szervezet hatáskörének kibővítése indokolt. Ekkor hozták létre az APO-n belül a sajtóalosztályt, mely kezdetben négy főből állt (Takács, 2009). Ebben az évben, az átszervezés következtében, az APO-ról leválasztották a Tudományos és Kulturális Osztályt (TKO), mely, elnevezéséhez híven, a tudományos és kulturális ügyekkel foglalkozott (Cseh, Kalmár and Pór, 1999). 1957 és 1967 között egy ideológiai kérdésekkel foglalkozó osztály, az elméleti osztály is működött az APO-n belül. 1966-ban az APO-hoz egyre több feladat került, így a korábbi három helyett már öt alosztálya volt az: a sajtóalosztály, az agitációs osztály, a tömegpolitikai és oktatási osztály és az információs alosztály (Takács, 2009).

2.) Az állami szervezetrendszer

A sajtóirányítás állami szervezetrendszerének fő intézménye a **Tájékoztatási Hivatal (TH)** volt, melyet még Nagy Imre kormánya hozott létre 1954-ben. A rákosista vezetés 1955-ben azonban felszámolta azt. A forradalom után, 1956 decemberében a kádári vezetés a Hivatal újbóli felállításáról döntött. A szervezetet kettős szereppel ruházták fel: egyrészt az állami tájékoztatási munka megszervezéséért volt felelős; másrészt a sajtórendészeti teendőket (lapengedélyek kiadása, külföldi lapok terjesztésének engedélyezése stb.) látta el (Takács, 2009). A Hivatal 1956-ban 18 munkatárssal kezdte meg működését, vezetője elnöki címet kapott, miniszteri ranggal rendelkezett és a kormány szóvivői tiszt is megillette (Cseh, Kalmár and Pór, 1999).

1957-ben a hatalom az úgynevezett *Sajtótanács* létrehozásáról is döntött, mely a Hivatal mellett működött egyfajta tanácsadó szervként. A Sajtótanács élére Szirmai Istvánt nevezték ki. A tanács működéséről csak 1957 első feléből vannak információk. Azzal párhuzamosan, hogy az irányítás inkább az APO kezébe csúszott át, a Sajtótanács szerepe is halványodott, feladatait végül az 1958-ban létrehozott Sajtóbizottság vette át, ez tekinthető utódjának (Takács, 2009).

1957 márciusában az Agitpropon belül létrehozták a Sajtóosztályt, ez jelezte, hogy a sajtóirányításban változásokra kerül sor, a pártközpont kész magára vállalni a domináns szerepet. Azzal, hogy 1958-ban Szirmai Istvánt áthelyezték a Tájékoztatási Hivatalból a pártközpontba egyértelműen jelezte az erőviszonyok megváltozását. A PB 1959-es határozata hivatalosan is kimondta a Tájékoztatási Hivatal súlyának csökkenését a sajtóirányítás terén. Meg kell említeni azonban, hogy a hivatalban két csoportot meghagytak: a sajtó-közigazgatási csoportot, illetve a Kádár Jánosné vezette sajtó-ellenőrzési csoportot (sajtórendészetet) (Takács, 2009). Ez utóbbi ekkor emelkedett főosztályi rangra a Hivatalon belül, emellett

pedig létszáma is nőtt. A sajtórendészet feladata a külföldi lapok, nyomtatványok ellenőrzése, illetve a külföldi laprendelések felülvizsgálata volt. A Kádár Jánosné vezette osztály kezdettől fogva a Hivatal egyetlen olyan osztálya, melynek munkájába az MSZMP legfelsőbb vezetése és az államigazgatás legmagasabb rangú vezetőin kívül senki nem nyerhetett betekintést. A Hivatal többi osztálya az APO-tól kapott utasításokat, feladatuk az Agitprop kiszolgálása volt (Cseh, Kalmár and Pór, 1999). A Hivatal súlyának csökkenését az is jelezte, hogy vezetője az elnök helyett csak a hivatalvezető címet használhatta és a kormányszóvivői feladatok terén is változások következtek be. 1963-ban a Tájékoztatási Hivatalt a párt meghosszabbított kezeként tartották számon (Takács, 2009).

1969-ben a Hivatal súlya ismét megnőtt: nagyobb lett a hatásköre és a felelőssége. A Tájékoztatási Hivatal 1969-től a sajtó országos hatáskörű miniszteriális szervévé vált, és mint ilyen, önálló költségvetéssel rendelkezett. Hatáskörébe tartozott a MÚOSZ és a Magyar Hírlap felügyelete, illetve a külföldre irányuló propaganda állami irányítása, a sajtótervek ágazati koordinálása. A Hivatal vezetője ismét elnöki címet, illetve államtitkári rangot kapott és a kormányszóvivői funkció is visszakerült a Tájékoztatási Hivatalhoz. 1969-ben sikerült tisztázni a Tájékoztatási Hivatal és az APO közötti munkamegosztást (Takács, 2009).

A kormány részéről a különböző **minisztériumok, országos hatású szervek saját sajtórészlegeit** is megemlíthetjük a sajtóirányítással kapcsolatban. Ezen sajtórészlegek feladata a minisztériumi sajtótájékoztatók lebonyolítása, a sajtó figyelése, a minisztériumi vezetés informálása volt a sajtóban megjelent, a tárcát érintő, cikkekről. Az 1960-as években az újságírók nehezményezték a minisztériumi sajtórészlegek elutasító magatartásait (Takács, 2009).

3.) Társadalmi szervek

A sajtóirányításban résztvevő társadalmi szervek közül a legjelentősebb az újságírók szakmai és érdekvédelmi szervezete, a **Magyar Újságírók országos Szövetsége** volt, melynek feladatai közé tartozott az újságírók szelekciója (és képzése); a szakmai normák betartatása (etikai kódexét 1974-ben hozták létre) és az újságírók tájékoztatása. A fő feladatai mellett érdekvédelmi és szociális feladatokat is ellátott (Takács, 2009).

Ebben a csoportban említhetjük meg a **lapkiadókat** is. A lapkiadók széttagoaltsága miatt a Politikai Bizottság 1965-ben határozatot fogadott el, mellyel négy kiadót hagytak meg. A döntést a racionálisabb gazdálkodással és az egyeztetési mechanizmus kialakításával indokolták, de tény, hogy így a lapkiadók felügyelete is egyszerűbb lett. Ekkor hívták életre a korábban is létező *Lapkiadó Tanácsot*, amely gazdasági kérdések rendezésével foglalkozott (pl. bér- és honoráriumügyek, létszámgazdálkodás stb.) (Takács, 2009).

A **Magyar Távirati Iroda** szintén meghatározó szerepet töltött be a sajtó irányításában. Az MTI országos hírügynökségként a külföldi és belföldi hírek megfogalmazásában és szelektálásában monopóliumot élvezett. Itt dőlt el, hogy milyen információk és milyen formában kerülhetnek a nyilvánosság elé (Takács, 2009).

A sajtóirányítás szempontjából tartalommeghatározó funkciója volt a **Központi Sajtószolgálatnak (KS)**, mely országos és nemzetközi jelentőségű cikkekkel, illetve irodalmi anyagokkal látta el a megyei sajtót. Ez hozzájárult egy-egy téma országosan egységes bemutatásához (Takács, 2009).

II. 4. A cenzúra érvényesülése

„[A párt álláspontja:]... a szocializmus is régen felépült volna, ha nem lennének megátalkodott főszerkesztők, akik minden felső figyelmeztetés ellenére folyton hibás írásokat közölnek; mintha mi lennénk minden jónak elrontói, a haladás első számú kerékkötői.”(Vörös, 2004, p.7)

A cenzúrahivatal „nem-léte” miatt sajtóirányítással megbízott intézményekben funkcionáriusok egész sora olvasta nap mint nap az aktuális sajtótermékeket és árgus szemmel figyelték, akad-e a párt ideológiájával ellentétes írás. A „lapolvasás” tehát valójában cenzúrázás volt (Horváth, 2013b).

A sajtóirányítással megbízott intézményeken kívül az MSZMP dokumentumok (határozatok, állásfoglalások) is navigálták a „nem létező” cenzúra működését. A cenzúra eszköztára azonban túlnőtte az intézményi és határozati kereteket. További eszközei között említhetjük, hogy eleve olyan főszerkesztőket állítottak a lapok élére, akik személye garancia volt arra nézve, hogy a lap a párt és kormány elképzeléseit támogatni fogja. Ez összefügg az előzetes cenzúra bevezetésével is. Az előzetes cenzúra természetesen csak a gyakorlatban létezett, erről írásos dokumentumok nincsenek, és időpontot sem tudunk rendelni az előzetes cenzúra kezdetéhez, és mint ilyen, a cenzúra eltűnése sem látványos. A cenzúra harmadik eszköze az öncenzúra, mely az újságírótól várt el mérlegelést (Cseh, Kalmár and Pór, 1999).

1957 augusztusában a Titkárság ülésén Kádár János kijelentette, hogy a cenzor munkáját magának a szerzőnek kell elvégeznie. A párt úgy vélte, hogy cenzor munkájának átruházása a szerzőre megtiszteltetést kell, hogy jelentsen az írónak. Valójában a szerzőt, írókat csak a félelem motiválta műve felülvizsgálására. A „rejtőzködő cenzor”, az öncenzúra tehát már a Kádár-rendszer elejétől kezdve gyakorlattá vált. A párt elképzelése az volt, hogy ha az öncenzúra után is marad kivetnivaló a cikkben, akkor a szerkesztő feladata annak javítása, és csak, ha a „második rosta” után is marad hiba a szövegben, lép közbe a párt. A párt először

bírálnak és felelősségre vonja az írókat, esetlegesen a szerkesztőket, majd, ha többszöri szólás esetén is problémásnak vél egy cikket, akkor leváltja a szerkesztőt. Ha a lap azonban nagyon megsérti a pártot, akkor büntetőeljárás is indulhat, legrosszabb esetben pedig börtönbüntetést is kaphat a szerző (Cseh, Kalmár and Pór, 1999).

A főszerkesztők, rovatvezetők tájékoztatása az 1958-tól rendszeresített **főszerkesztői értekezleteken** történt. Itt a pártfunkcionáriusok közölték a szerkesztőkkel, miről írhatnak és annak módját is. A főszerkesztői értekezleten elhangzottak közül csak olyan információkat írhattak meg a jelenlevők, melyeket az MTI a Hivatal előzetes jóváhagyásával eljuttatott hozzájuk. Ezen értekezleteken a szerkesztők tájékoztatása mellett a lapbírálat is terítéken volt. A bírálat nem csak a sajtót, hanem a televízió és a rádió műsorait is érintette. Az APO és a Tájékoztatási Hivatal több munkatársának volt feladata a lapolvasás és a műsorfigyelés, tehát a cenzúrázás. A munkatársak összegyűjtötték azokat a témákat, amikről nem kellett volna írni, vagy amikről másképpen kellett volna írni, és ezeket ismertették az értekezleteken, kiemelve azon cikkeket, szerzőket, lapokat, szerkesztőket, akik munkája kifogásolható volt (Cseh, Kalmár and Pór, 1999). Vörös László így nyilatkozott a főszerkesztői értekezletekről: „Az értekezletekre úgy mentünk el, hogy sejtelmünk sem volt róla, mi miatt kapunk majd bírálatot. Én is többször jártam úgy, hogy biztosra vettem, „X” írásért elmarasztalnak majd, s erre legnagyobb meglepetésemre nem történt semmi; máskor meg olyanért kaptam kemény kritikát, amelynek „bűnös mivolta” meg sem fordult a fejemben.” (Vörös, 2004, p.22). E mellett azt is megjegyezte, hogy a pártközpontban tartott egynapos üléseken az előadók hitték, hogy bírálatuk hat a szerkesztőkre és a szerzőkre és ezáltal a jövőben jobb írást születnek (Vörös, 2004).

Az 1958. február 18-i értekezleten például kilenc esetben marasztalták el egy-egy lap cikkíróját vagy főszerkesztőjét. A műsorokat, cikkeket tekintve több, mint negyven esetben kifogásolták a közlés tényét. A kifogásolt hírek közül huszonhárom gazdasági témájú volt, nyolc esetben a kritika azért járt, mert helytelenül foglalkoztak az egészségüggyel, négyben munkaügyekkel, négyben pedig belpolitikával (Cseh, Kalmár and Pór, 1999). Az '50-es években a pártvezetés szinte csak a belpolitikai újságírással koncentrált, a külpolitikai témáknál csak az MTI jelentéseit dolgozhatták fel (Horváth, 2013a).

A Kádár-rendszerben a délvidéki írókat és újságokat igyekeztek távol tartani Magyarországtól. Pl. kitiltották az országból a *Magyar Szó* c. délvidéki lapot (Horváth, 2013a). A sajtó befolyásolásának mintapéldája a korai Kádár-rendszerből 1958-ra datálható. 1958. június 17-én megjelent a napilapokban a Nagy Imréről és társairól szóló ítélet. Június 16-án délután az MSZMP PB egy-egy tagja vitte ki a hírről szóló, előre megírt szöveget az

egyes újságokhoz. Ezen túl a szerkesztőségeket és a nyomdákat lezárták és a lapkészítés minden egyes fázisát ellenőrizték. A sajtócenzúra példája még a korszakból Csoóri Sándor *Vér és virág* c. versének a Kortárs c. lapból való eltávolítását 1960-ban (Horváth, 2013a).

A **tiltott, nem ajánlatos témák** köre széles skálán mozgott. A hatalom keményen bírálta azon cikkeket, melyekben **szovjetellenességet** vélt felfedezni. Egyértelmű, nyílt szovjetellenesség csak szamizdatkiadványban volt elképzelhető. A hatalom továbbá nem tűrte, ha a **külgügyi kérdésekkel** kapcsolatban az újságírók a párt álláspontjától merőben mást vetettek papírra. A legsűrűbb vádpont azonban a **nacionalizmus** volt. A szintén nem tűrt, **„keményebb” rendszerbírálatnak** számított a (politikai) pluralizmus igénye, esetleg az aktuális gazdasági, társadalmi modelltől eltérő lehetőség felvázolása, több közéleti demokrácia, nagyobb művészeti autonómia igénylése, a személyi kultusz témája, az 1956-os forradalommal kapcsolatban a hivatalos állásponttól való eltérés. Bírálatban részesült még a **„puhább rendszerkritika”**, mely olyan témákat takart, mint például a hatalommal való visszaélés, a fekete lakkozás, a rossz társadalmi élet kifejezését megjelenítő írások, történelmi események, vagy személyek hibás (a hatalomtól eltérő) értékelése. Ezek mellett a hatalom tiltotta a **nyugati magyar irodalom publikálását**, illetve a **kettős publikálást** (Vörös, 2004). A problémás cikkeket a hivatalos cenzorok leplezték le, vagy szakmabeliek (újságírók), de olyanra is volt példa, hogy egy-egy túlbuzgó egyén tett feljelentést (Cseh, Kalmár and Pór, 1999). Az 1956 és 1969 közötti időszak kapcsán meg kell említeni, hogy 1968 táján már volt példa változtatást szorgalmazó törekvésekre a sajtó területén. Ekkortájt mindennapos volt a „határok feszegetése”, mindezek ellenére a helyzet nem sokat változott (Takács, 2008).

A párttiltakozások ellenére kijelenthetjük: a Kádár-rendszerben létezett a cenzúra intézménye. Ezt a párttagok is elismerték a '60-as években, de csak cseh kollegáik előtt, amikor a sajtóirányítás kapcsán segítséget nyújtottak nekik. Hozzá kell tenni azonban, hogy ekkor sem a „cenzúra” kifejezést alkalmazták, szívesebben használták az „előzetes ellenőrzés” fogalmát. A valóságban azonban többről volt szó, mint előzetes cenzúráról (az MTI előre megszűrte az információkat), hisz e mellett az öncenzúra és az utólagos cenzúra intézménye is létezett (Cseh, Kalmár and Pór, 1999).

III. A sajtó helyzete 1970-1980

III. 1. A Párt és a tömegkommunikáció 1970 és 1980 között

Az 1970 és 1980 közötti évtizedben a párt tömegkommunikációs politikája változatosnak tekinthető. Az 1960-as évek demokratikus fejlődését, a sajtóban megjelenő kritikai hangot, az 1970-es évek első felében háttérbe szorították. Ez az 1968-as

csehszlovákiai, illetve 1970-es lengyelországi események által teremtett kedvezőtlen külpolitikai helyzet következménye volt. **1970 és 1976 között** a kritikai hangvételt az ideológiai, kulturális tájékoztatáson kívül a belpolitikai tájékoztatásban is visszaszorították. Ennek bizonyítékai az 1970-ben és 1971-ben elfogadott párthatározatok (Fritz, 1988).

A sajtótól ebben az időszakban (1970-1976) elvárták, hogy ne csak tudósítson, de alakítsa is a közvéleményt. A párt ezen hozzáállása az osztályharcos szemlélet továbbélését, újraéledését jelentette. A médiától elvárták, hogy népnevelő, agitátor, mozgósító és felvilágosító legyen (Fritz, 1988).

A kritikai hangvétel visszaszorítása mellett a párt a gazdaságpolitikai tájékoztatást is szoros irányítás alá vonta. Az 1968-as új gazdasági mechanizmusról csak pozitív visszhangot akart hallani, így elvárta, hogy a tömegkommunikáció azt bizonyítsa, hogy a „... népgazdaság szilárd, egészségesen és dinamikusan fejlődik, a gazdaságirányítási rendszer bevált”(Fritz, 1988, p.36).

1977 és 1980 között azonban a demokratizáló hangvétel részleges visszatéréséről beszélhetünk. A párt alapelveiben a valóság árnyaltabb megközelítése jelenik meg sajtóval szembeni elvárásként. Hibaként róják fel a lapoknak, hogy a „... sajtó a gazdaság helyzetéről (...) túlzott optimizmust sugall”(Fritz, 1988, p. 37), holott pár évvel korábban ez kifejezett elvárás volt. Elmondhatjuk, hogy a párt tömegkommunikációs politikájában az 1970-1976-os időszakhoz képest paradigmaváltás következett be: míg az említett időszakban csak a jóról számolhattak be, 1977-1980 között már megfelelő módon a rosszat is be kellett mutatni. Elvárás lett a valósághűbb, tényfeltáró írások megjelenése. A rossz bemutatása mellett a civil társadalom részleges megjelenése a tájékoztatásban szintén a demokratizálódás jeleként értelmezhető (Fritz, 1988).

1977-1980 között a párt tájékoztatási alapelveiben, főleg a gazdasági visszaesés következtében, egyféle kényszerdemokratizálódás következett be. Ebben az időszakban a párt a tömegkommunikáció feladatákként jelöli meg egyrészt a felvilágosítást, az agitációt, másfelől már csak tudatosít és formálja a közvéleményt, erősíti a közéleti demokráciát (Fritz, 1988).

III. 1. 1 A sajtót érintő dokumentumok (1970-1980)

Ahogy azt az előző fejezet azonos című alfejezetében láthattuk a párt azon túl, hogy általános elveket, elvárásokat és feladatokat definiált határozataiban, egyes lapokkal külön dokumentumban is foglalkozott. Ez az 1970-1980 közötti időszakban sem történt másképpen. 1971-be például az Agitációs és Propaganda Bizottság a *Világosság* c. folyóirat (Vass, 1974), míg 1980-ban a *Népszabadság* munkájáról hozott határozatot (Vass, 1983).

A korszak sajtót érintő dokumentumai közül említésre méltó az Agitációs és Propaganda Bizottság 1971-es állásfoglalása a **Belpolitikai újságírás helyzetéről és néhány problémájáról**. A dokumentum első részében a belpolitikai újságírás fejlődését dicsérte, miszerint azt politikai, tartalmi fejlődés és formai, stílusbeli változás is jellemzi. A belpolitikai újságírás terén megfigyelhető a reálisabb hang, tartalmasabb mondanivaló és a könnyedebb stílus. E mellett pedig a sajtó eszközei is gyarapodtak. (Ez alatt a dokumentum azon sajtó feladatokat érti, melyek a rádió és tévé szerepének növekedésével jártak (Vass, 1979).) A belpolitikai újságírás gyengeségeként említi az állásfoglalás a belpolitikai élet egyhangú, szürke ábrázolását és úgy véli, fontos politikai kérdéseket sokszor csak felületesen mutatnak be, így azok csak „jelszavakként hatnak” (Vass, 1979, p.65). A dokumentum szerint az a tény, hogy néha-néha olvasni olyan cikket, mely valósághűen ábrázolni tudja, mit jelent a szocialista demokrácia a gyakorlatban, azt jelenti, hogy megvannak a hatásosabb sajtópropaganda eszközei, csak sok újságíró nem él vele. Ezeken kívül a belpolitikai újságírás fogyatékosága, hogy nem tudja színesen és sokoldalúan bemutatni a munkásokat, parasztokat és értelmiségieket, illetve maga a munka és a termelés is unalmasan jelenik meg. Előrelépésként említik azonban a publicisztika és kommentár műfajának sűrűbb megjelenését a lapokban, igaz, hozzátesszik, hogy ezek az írások még sablonosak, kezdetlegesek (Vass, 1979). Kritika éri továbbá a bíráló írásokat, mondván: „Az újságírók sokszor megfedkeznek arról, hogy a sajtókritika (...) rendkívül súlyos dolog; különösen akkor, ha nem az ellenséget, hanem a szocializmusét odaadóan dolgozó, de néha tévedő elvtársainkat kell megbírálnunk.” (Vass, 1979, p. 68).

Az állásfoglalás leszögezi, hogy a belpolitikai újságírással kapcsolatos hibák nem politikai okokból következnek, hanem a szerkesztők, újságírók és káderek szakmai és politikai felkészületlenségéből. A helyzet javítása érdekében szorgalmazza, hogy a politikai és állami vezetés segítse az újságírók tevékenységét (közvéleményformálás) (Vass, 1979).

Az állásfoglalás a belpolitikai újságírás javítása érdekében számos feladatot tűzött ki. Ezek között szerepel, hogy a sajtóirányítási szervek továbbra is biztosítsák a sajtó informálását a belpolitikai kérdésekről. Az újságíróknak ezen információk alapján a valós információk pontos megírására kell törekedniük. Az újságírók további feladata, hogy mondjanak véleményt, a véleményük azonban a kommunista ember véleménye legyen. Az állami, politikai, illetve sajtóirányítási szervek mellett a TV és a Rádió vezetőitől is elvárják, hogy megfelelő körülményeket teremtsenek a belpolitikai újságíráshoz. Az újságírókkal szembeni további elvárás, hogy ne hagyjanak egyetlen fontos kérdést sem megválaszolatlanul (Vass, 1979).

Az Agitációs és Propaganda Bizottság az **irodalmi folyóiratokról** is elfogadott egy állásfoglalást 1972-ben. Az irodalmi folyóiratokkal kapcsolatban az APB megállapítja, hogy lényeges változtatásokra nincs szükség. Pozitívként értékeli, hogy az újságok kiléptek az irodalom területéről és társadalmi, tudományos jellegű írásokat is közölnek. Amit azonban javasolnak: a pályázati kiírások lehetőségével éljenek a szerkesztőségek; szervezzék, orientálják az irodalmi életet (pl. vitákkal); szolgálják továbbra is a magyar irodalom ügyét és elvi alapon bírálják a nem szocialista tendenciákat; ne engedjenek teret a polgári ideológiát tükröző, nacionalista és pesszimista írásoknak; tagadják meg az ízléstelen, trágár írások leközlését. A szerkesztőségek támogassák a fiatal tehetségeket, az ifjú újságírókat. E mellett az APB azt javasolja, hogy fokozzák az irodalmi folyóiratok szerkesztőinek felelősségét is (Vass, 1979).

Az APB a tárgyalt időszakban, nevezetesen 1976-ban a **Magyar Újságírók Országos Szövetségének munkájáról** is állásfoglalást fogadott el. Az 1976-os nem egyedi eset, hiszen az APB már 1968-ban, a KB Titkársága 1969-ben, 1974-ben pedig újból az APB foglalkozott a MÚOSZ-szal. A Szövetséget pozitív megítélés éri az újságíróképzés, a nemzetközi tevékenységének, az etikai kérdések kezelése, a szociális tevékenység nyújtása (pl. a tagok egészségügyi ellátása) terén. Mindezek mellett az APB a MÚOSZ feladataként jelöli ki az újságírók eszmei nevelésével, hogy az újságírók megfelelően szolgálják a párt céljait. A Szövetség feladataként jelöli ki továbbá, hogy hatékony politikai, erkölcsi és anyagi segítséget nyújtson a vidéki és üzemi lapoknak. Elvárásként jelenik meg mindemellett a MÚOSZ-szal szemben, hogy fokozza együttműködését a szakszervezetekkel, a Tájékoztatási Hivatallal és a kiadóhivatalokkal is, mind a szakmai, mind pedig a bérügyi és érdekvédelmi kérdések területén (Vass, 1983).

1979-ben az MSZMP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága határozatot fogadott el az **agitációs munka helyzetéről és időszerű feladatairól**. Ennek keretében a sajtó agitációs szerepét is elemzi. A határozat szerint a sajtó dicséretet érdemel a gazdaságpolitikai agitációja miatt. A nemzetközi témákkal kapcsolatos agitáció meggyőző erejét azonban csökkenti, hogy sokszor nem tárja fel az összefüggéseket és olykor kritikátlanul átveszi a „burzsoá tömegkommunikáció szóhasználatát”. A sajtó (a tévével és rádióval együtt) az agitáció egyik fő eszköze, melyre nagy felelősség hárul. Jelentős szerepe van a „közéletiségre nevelésben”, az „alkotó viták kibontakozásában” és a „szocialista demokrácia érvényesítésében”. A tömegkommunikációs eszközök gyengepontja azonban, hogy sokszor felszínes következtetésekre jutnak és megalapozatlan az érvelésük (Vass, 1983). A jövőre nézve a határozat feladatként tűzi ki, hogy a tömegkommunikációs eszközök agitációja „... azokról a

feladatokról szóljon, amelyek megvalósításában az emberek aktívan rész tudnak venni.”(Vass, 1983, p. 942). A határozat megállapítja továbbá, hogy a tömegkommunikációnak egyre nagyobb szerepe van a közvélemény- és tudatformálásban. A sajtó feladataként tűzi ki, hogy a hírközlésen túl a magyarázásra és az összefüggések feltárására is hangsúlyt fektessen. A sajtóval szembeni elvárás továbbá, hogy háttérismeretet szolgáltatson a rádióban és a tévében elhangzott hírekhez. A pártra eső feladatként a sajtó agitációs tevékenységének fejlesztésében a határozat a tájékoztatás állami rendszerének fejlesztését állapítja meg (Vass, 1983).

III. 2. A sajtóirányítás szervezete (1970-1980)

Az 1970-1980-as évtized sajtóirányítási szervezetében számottevő változások nem történtek. Az előző fejezetben felvázolt struktúra az egész korszakban fennállt, csupán apróbb változások történtek. Ebben az alfejezetben csak ezeket a kisebb változásokat mutatom be.

A sajtóirányítás pártszervei közül talán az egyik legjelentősebb az ***Agitációs és Propaganda Osztály***, melyen belül 1969-ben öt alosztályt hoztak létre (sajtóalosztály, agitációs alosztály, tömegpolitikai alosztály, oktatási alosztály, információs alosztály). 1972-ben a tömegpolitikai alosztályt azonban megszüntették és életre hívták a szerkesztési alosztályt. Ekkor keresztelték át a sajtóalosztályt tájékoztatási alosztállyá. Az 1970-es években a külföldi propaganda-alosztályt is megszervezték, ahol továbbra is az egész sajtó- és tájékoztatáspolitikai koncepció formálódott (Takács, 2009).

Az állami szervezetrendszer kiemelkedő sajtóirányítási eleme a Minisztertanács ***Tájékoztatási Hivatala***, mely az 1970-es években jelentős mennyiségű tartalmi-elemző munkakörhöz jutott. A Hivatal elnöke ettől kezdve a sajtó területének egészére kötelező érvényű utasításokat adhatott ki. 1970 januárjában a Hivatal szervezeti és működési szabályzata négy szervezeti egység kialakításáról rendelkezett. Az egyik ilyen egység a Tájékoztatási Főosztály volt, mely a kormánytól a sajtó, illetve a sajtótól a kormány felé történő információközvetítés feladatkörét látta el. A Tájékoztatási Főosztályon belül két alosztályt hoztak létre: a Belföldi Tájékoztatási Osztályt, illetve a Nemzetközi Osztályt. Egy másik főosztály a Közgazdasági és Nyilvántartási Főosztály, mely a sajtóigazgatási, személyzeti, munkaügyi és a nyomdai-kiadói ügyekért volt felelős. A Hivatal harmadik főosztálya a titokvédelemmel, mozgósítással és honvédelmi újságírással foglalkozó Honvédelmi Propaganda Osztály volt. A negyedik, legnépesebb főosztály, a Kádár Jánosné vezette Sajtó-közigazgatási Főosztály volt, mely a külföldről érkező kiadványokat olvasta. Az 1970-es évekre már rendeződött az APO és a Tájékoztatási Hivatal közötti munkamegosztás ügye. 1974-ben a Hivatal osztályai is főosztállyá minősültek, így már öt főosztály kezében

összpontosultak a sajtóval kapcsolatos ügyek (Tájékoztatási Főosztály, Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya, Propaganda Főosztály, Személyügyi és Oktatási Főosztály, Kiadói és Közgazdasági Főosztály) (Takács, 2009).

Az magyar sajtóirányításba a közvetett módon **szovjet vezetés** is beleszólt, elsősorban nagykövetsége, illetve a moszkvai magyar nagykövetség szovjet külügyminisztérium sajtóosztályával és információs osztályával ápolt kapcsolata révén. Ezen kívül a magyar **Külügyminisztérium Sajtóosztálya** is szerepet vállalt a külföldnek szóló tájékoztatás, a külföldről érkező újságírók és a külföldre készülő újságírók kapcsán. Korlátozott beleszólása volt a sajtóügyekbe továbbá a **Művelődési Minisztériumnak**, a **Belügyminisztériumnak**, a **Honvédelmi Minisztériumnak**, a **Közlekedési és Postaügyi Minisztériumnak**, a **Könnyűipari Minisztériumnak** és a **Külkereskedelmi Minisztériumnak** (Takács, 2009).

A Minisztertanács mellett több tájékoztatásért felelős bizottság is létezett. Ilyen bizottság volt például az 1973-ban létrehozott, ám 1983-ban megszűnt, **Állami Rádió és Televízió Bizottság (ÁRTB)**, mely a Minisztertanács véleményező, tanácsadó, ellenőrző és koordináló szerve lett. A Minisztertanács mellett működött továbbá a külföldi Magyarország-kép alakításáért felelős **Tájékoztatást Koordináló Bizottság (TKB)**, mely jelentősége 1975 után csökkent. Egy TKB-hoz hasonló, ám alacsonyabb szintű testület is létrejött 1974-ben: a **Jogpropagandát Koordináló Bizottság**, mely az Igazságügyi Minisztérium és a Tájékoztatási Hivatal Propaganda Osztályának együttműködésén alapult (Takács, 2009).

III. 3. A cenzúra érvényesülése

„A cenzúra - a felsőbb államhatalom uralma az irodalom fölött- egész világ. Fegyverei vannak, és ölni is tud, alkalmasint gázzal, de a képzelőereje ezen kívül is változatos.” (Takács, 2009)

Az 1970-es években sem következett be változás a párt azon álláspontját tekintve, hogy Magyarországon nem létezik a cenzúra intézménye. Ennek ellenére azonban sok művett nem engedtek megjelenni, legyen szó könyvekről, versekről, filmekről, vagy újságcikkekről. Elég volt egy szó ahhoz, hogy megakadályozzák egy adott mű nyomdába, vagy vászonra kerülését. Ekkor az író, alkotó vagy változtatott a pártnak nem tetsző részen, vagy elfogadta a tényt, hogy művét nem ismerheti meg a nyilvánosság.

A sajtóban megjelenő cikkek ellenőrzésével kapcsolatban a következőkben néhány példát említek. A *Forrás* 1972-ben leközölte, hogy „... fiatalok Párizsban, Ceylonban, Mexikóban, Csehszlovákiában, Lengyelországban kitárt ingmellel rohannak sortűzbe, szuronyokba”. Az utóbbi két ország említéséért a főszerkesztőt menesztették (Horváth,

2013b). 1975-ben Görömbei András *Illyés Gyula és a magyar nyelv* c. a *Tiszatáj* 1975. évi 9. számában megjelent tanulmánya miatt részesült megrovásban nacionalizmus vádja miatt az 1975. szeptemberi főszerkesztői értekezleten (Vörös, 2004). 1976-ban az úgynevezett „kesudió vita” kavart nagy port a sajtóban. Bertha Bulcsu az *Élet és Irodalom* 1976. február 28-i számában arról írt, hogy olcsóbb lett a kesudió, így már félnapi munkabérért lehet kapni a boltban. Igaz, az áru csak februárig jó, és már február van... Állítása szerint így sem fog senki kesudiót venni, teljesen felesleges volt Magyarországnak importálni és ezért értékes árukat elcserélni. A kérdésre 1976 áprilisában Kornidesz Mihály, a TKKO vezetője reagál: a kesudió vita indítása elhibázott, az újságírók (ha nem is rossz szándékból, de) összegyűjtik a hibákat, és ez elhibázott dolog (Vörös, 2004).

A '70-es évek sajtót érintő „cenzúraeseményei” között említhetjük a *Tiszatáj* 1977. szeptemberi számába tervezett Kósa Ferenc *Küldetés* c. filmjének filmszöveg-leközlésének tilalmát. A filmet 1977 júniusában mutatták be Szegeden, a *Tiszatáj* szerkesztősége ekkor döntött úgy, hogy a szeptemberi számban szeretnék leközölni a filmszöveget. A június 27-i főértekezleten azonban Pozsgay Imre nehezményezi, hogy „... a marxista kritika letette a fegyvert a film előtt, sőt, dicshimnuszokat zeng róla.” (Vörös, 2004, p.91). Ekkor a *Tiszatáj* akkori főszerkesztője, Vörös László, megkereste Tóth Gyulát és megkérdezte, hogy a tervezett cikket leközölhetik-e a lap szeptemberi számában. Tóth Gyula a válaszadás elől kitérve Agárdi Péterhez irányította a főszerkesztőt. Agárdi azt mondta, hogy még meg kell kérdeznie erről valakit (véltetőleg Aczél Györgyöt). A kálvária után a végső válasz: a filmszöveg nem leközölhető (Vörös, 2004).

A korszak „botrányai” között említhetjük még Végh Antal a *Forrás* 1979. augusztusi számában megjelenő *Elszámolnivalónk a való élettől* c. cikkét. A cikk „hibája”, hogy 1956-ról, a forradalomról nem a párt szemszögéből ír. Végh úgy gondolta, a külföldi magyarság és 1956 témája azért tabuk, mert a forradalom egy győztes forradalom volt. Ha nem lett volna győztes, most nem így viszonyulnának hozzá (Vörös, 2004).

IV. A Kádár-rendszer hanyatlása (1981-1989)

IV. 1. A Párt és a tömegkommunikáció

1980-at követően a helyzet „kétdimenzióssá” válik. Egyszerre vannak jelen a társadalom demokratizálódási törekvései és a párt szigorú alapelvei (Fritz, 1988). A két pólus egymásnak feszülését bizonyítja, hogy ebből az időszakból származik a főszerkesztői értekezleteken elhangzó legtöbb bírálat, illetve ekkor élénkülnek meg a változást sürgető szamizdatkiadványok is.

Az 1970-es években megkezdődött gazdasági visszaesés a '80-as években gazdasági-társadalmi válsággá fokozódott, ami csak fokozta a helyzet kiéleződését.(Fritz, 1988) A válság következtében a kritikai hangok újból felerősödtek a tömegtájékoztatásban és egyre több szamizdatkiadvány „látott napvilágot”.

A párt előtt adott volt a kérdés: az-e a járható út, ha engedi a demokratizációt, az emberek önállósodását, vagy ha ragaszkodik a szigorú pártirányításhoz? Világossá vált, hogy a sajtó egyoldalú (felülről lefelé történő) tájékoztatási szerepét meg kell változtatni, párbeszédet kell teremteni az emberekkel kétoldalú közvetítést kell megvalósítani. Ez az elképzelés is rávilágított arra, hogy új alapelvek kidolgozására lesz szükség (Fritz, 1988). Ez a helyzet vezetett többek között az 1986-os sajtótörvény kidolgozásához is, amely annak ellenére, hogy gyakorlatilag a sajtószabadságot nem segítette elő, az eltelt harminc évhez képest előrelépésnek számított.

Az 1980-as években a párt sérelmezte, hogy egyre több pártpolitikával szembenálló cikk, írás lát napvilágot, anélkül, hogy azt a szerkesztők valóban bírálnák, helyreigazítanák. A „rend helyreállítása” érdekében a párt úgy döntött, hogy szükség van az irányítására a tájékoztatás területén (Fritz, 1988). Ez persze a '80-as évek végén már mit sem jelentett. A hanyatló párt már nem tudta visszatartani az őket bíráló, kritizáló írásokat, műveket, hisz azok, ha nem is hivatalosan, de eljutottak a célközönséghez. Az 1970-es évektől már voltak ugyan szamizdat kiadványok, de „elburjánzásuk” a '80-as években következett be. Az évtizedben 24 különböző szamizdat-folyóirat létezett (Nagy, 1990). Az évtizedben egyértelműen felerősödött az igény a demokrácia iránt, ezt bizonyítják az illegálisan kiadott írások is.

IV. 1. 1. A sajtót érintő dokumentumok

Az 1980-as években megritkult a sajtóval kapcsolatos párt dokumentumok száma. A sajtót közvetve érintő határozatok születtek az évtized első felében. 1981-ben például az MSZMP KB fogadott el határozatot a ***VI. ötéves tervvel kapcsolatos agitációs és propaganda feladatairól***. A dokumentum a propagandafeladatok között említi a gazdasági összefüggések megvilágítását, illetve továbbra is elvárás a tömegek „... sokoldalú eszmei, politikai felkészítése, a kíváncsi gazdasági cselekvés tudati, erkölcsi fejlesztése.”(Vass, 1988, p. 129). A határozat az agitáció feladatainak jelöli ki, hogy nagyobb figyelmet fordítson a „szocialista építőmunka új követelményeire”, illetve, hogy „... mozgósítson a nép érdekeit kifejező (...) tervek megvalósítására”(Vass, 1988, p.130). Pár hónappal később, 1981 áprilisában, az MSZMP KB Politikai Bizottsága fogadott el határozatot a ***propaganda és az agitáció***

időszerű kérdéseiről. A határozat többek között hangsúlyozza, hogy a propaganda és az agitáció terén is az előretökintő szemléletmódot kell érvényesíteni (Vass, 1988).

Az 1980-as évtized második felében született határozat kifejezetten egy-egy lapról, például a *Társadalmi Szemlé*ről (Vass, 1994), de már magáról a sajtóról is. 1989 márciusában az MSZMP Központi Bizottsága állásfoglalásában foglalkozott a **párt sajtópolitikájának elveivel, illetve a párt sajtó fejlesztésével.** Az állásfoglalás felvázolja a sajtó aktuális helyzetét, mellyel kapcsolatban kifogásolja: a kritikai hangok megerősödtek „egész szocialista fejlődésünkkel kapcsolatban”. Ez a különböző politikai színezetű lapoknak köszönhető, így lett a sajtó sokrétűbb. Az új helyzet, az „átmeneti időszak” arra sarkallta a pártot, hogy újrafogalmazza feladatát a sajtóirányítással kapcsolatban. A párt konstataálta, hogy bizonyos fokú verseny bontakozott ki a lapok között, örömmel látta, hogy a legtöbb újságíró továbbra is a nemzeti haladást tartja szem előtt. A lapok gyengeségeként említi meg azonban, hogy nem érvényesül a kellő mértékben elvi és politikai irányító szerepük, illetve, hogy sok szerkesztőség nem alkotóműhelyként működik. E mellett továbbra is jelen van a sajtóban a bizonytalanság és a bizalmatlanság. A dokumentum leszögezi, hogy „... a Magyar Szocialista Munkáspárt politikai eszközökkel kívánja támogatni, ösztönözni a sajtó megújulási folyamatát.”(Vass, 1994, p.587). A párt szükségesnek tartja továbbá, hogy egy új tájékoztatási törvényt hozzanak létre, mely majd rendezi a lapalapítók és a szerkesztőségek közötti jogi viszonyt. A párt továbbá „támogatja a piaci versenyt a sajtótermékek forgalmazásában”, de rögtön hozzá is teszi, hogy „... a sajtó működésének szabályozását (...) nem lehet kizárólag a piaci törvényekre bízni”. Ez azt jelenti, hogy „... sem a szocialista állam, sem az MSZMP nem mondhat le a sajtó értékeinek érvényesítéséről”, azaz az irányításról (Vass, 1994).

A dokumentum leszögezi, hogy a párt sajtónak továbbra is fontos szerepe van a párt életében és a párt megújításában is. Mivel a pártot a tömeg tájékoztatásban a párt sajtó képviseli, az MSZMP arra törekszik, hogy minél több orgánumból birtokoljon, melyek révén befolyáshoz juthat. A párt dokumentum, megállapításai alapján, arra a következtetésre jut, hogy a *Népszabadság* és *Társadalmi Szemle* c. pártlapokat az új kihívásoknak megfelelően át kell alakítani, illetve *Új Fórum* címmel új folyóiratot kell indítani a pártnak. A központi pártlapokon kívül a megyei sajtó is a párt fontos eszköze (Vass, 1994).

IV. 2. A sajtóirányítás szervezete a '80-as években

A sajtóirányítás szervezete a korábbi húsz évhez képest nem sokat változott. Az 1956-ot követően megfogalmazott tájékoztatáspolitikai alapelvek a Kádár-rendszer fennállása alatt orientáló jelleggel jelen voltak. Érdemi változás a '80-as években a Tájékoztatási Hivatal

hatáskörében történt. Ahogy korábban láthattuk a Hivatal hol több, hol kevesebb befolyással bírt a sajtóirányítás szervezetrendszerében. Az előző fejezetben láthattuk, hogy az 1970-es évekre a Hivatal szerepe megszilárdult, az APO és a Tájékoztatási Hivatal közötti munkamegosztás tisztázódott. Azt is leszögezhetjük, hogy a Tájékoztatási Hivatal szerepnövekedéséhez általában a személyzeti körön belül bekövetkezett változások járultak hozzá: ha befolyásosabb személy került a Hivatal élére, az automatikusan nagyobb hatáskörhöz segítette hozzá a Tájékoztatási Hivatalt. Ez történt az 1980-as évek első éveiben is, amikor a **TH** elnöke Bajnok Zsolt lett (Takács, 2009).

Bajnok a Hivatalon belül létrehozta az Elemző Főosztályt, melynek feladatkörébe átutalta a korábban a Tájékoztatási és Propaganda Főosztályokhoz tartozó utólagos lapellenőrzést, cikk és beszédírói feladatokat és a sajtómunka tervezését. Ezen kívül pedig létrehozta a Tájékoztatási Hivatal Titkárságát, mely hatásköre a főosztályokhoz nem kötött feladatok ellátását, elsősorban a belső működéssel kapcsolatos ügyeket és a nemzetközi és titokvédelmi ügyeket foglalta magában. Ebben az időszakban a TH hatásköre egy érdemi feladattal bővült: a kormánysszóvivői funkció is a Hivatalhoz került, e célból hozták létre a TH-n belül a Szerkesztői és Szóvivői Osztályt. Az 1980-as években egyre többször került arra sor, hogy ideiglenes jellegű operatív munkacsoportokat állítottak fel egy bizonyos kérdés sajtóban való megjelenésével kapcsolatban. 1986 tavaszán például, a csernobili katasztrófa után külön válságstáb jött létre (Takács, 2009).

A '80-as években a sajtóirányítás egyre inkább érvényesült: ennek oka az egyre erősödő ellenzéki, kritikai hang megjelenése a lapokban. A romló belpolitikai helyzet következtében a tájékoztatáspolitikai engedékenyebbé vált a kedvezőtlen információk közlésével kapcsolatban, ám néha megszorította a gyeplőt és bekeményített. A Szovjetunió engedékenyebbé vált a magyar sajtóval kapcsolatban, ennek ellenére a magyar újságírók nem írhattak nagyobb szabadsággal a „nagy testvéréről”, a szovjet sajtó sokkal keményebben bírálta a Szovjetuniót, mint amennyire a magyar újságíróknak engedték. A '80-as évekre az előzetes kontroll meghatározó eszköze lett a telefon. Hegedűs István interjút készített egy újságíróval, aki így nyilatkozott: „Ma bárki irányíthatná a sajtót, akinek telefonja van.” (Hegedűs, 2001).

Az 1980-as évekre a szűkebb körökhöz eljutó lapok szókimondóbbak lehettek. A példányszámtól is függött, mit közölhet egy-egy lap. Ezen kívül mást lehetett közölni a televízió esti és éjjeli műsoraiban is. Természetesen az éjjeli, melyet kevesebben néztek, sokkal szókimondóbb lehetett. Az évtizedre már megszűnt létezni az ideális lapszerkesztő figurája, mely „feladatát a rendszer szolgálatként fogta fel, alapvető értéknek a politikai vezetés iránti feltétlen hűséget tartotta, s (...) igényelte, hogy felülről irányítsák.” (Hegedűs,

2001). A nyolcvanas évek közepén mind a TH, mind pedig az APO saját funkcionáriusukat helyezte néhány lap főszerkesztői posztjába. A hatalomhoz valamelyes még kötődő, nem funkcionárius főszerkesztők két tűz közé szorultak: egyrészt nyomás nehezedett rájuk a hatalom irányából, másrészt a nagyobb függetlenséget követelő újságírók „kezelése” is egyre nagyobb kihívást jelentett. Voltak olyan vezető újságírók, akik (a helyzet könnyítése végett) megpróbáltak barátságot kötni a felsőbb vezetéssel belül. Azok a lapok, melyeknek ez sikerült, kikerültek a sajtóirányítás hagyományos mechanizmusából. A Népszabadság munkatársai, például, közvetlenül a hatalom csúcsán állókkal tartották a kapcsolatot, így a párt hivatalos lapja gyakorlatilag közvetlenül az MSZMP Politikai Bizottsága alá tartozott (Hegedűs, 2001).

Az 1980-as években a *Heti Világgazdaság* szerkesztőségének egy tagja a következőképpen nyilatkozott a nyilvánosságról, annak tágításáról: „Ez egy örökös játék, amellyel az is együtt jár, hogy az ember néha minden kedvét elveszíti. Meg kell próbálni a lábunkat bedugni az ajtórésein, s várni, hogy rácsapják-e. Ha igen, akkor kicsit vissza kell húzni, majd újból be kell tenni a nyílásba.” (Hegedűs, 2001). A kultúra, tájékoztatás, ideológia irányításáért felelős Aczél György visszavonulása után nagyobb lett az újságírók szabadsága, főleg a kulturális kiadványoknál. Ennek oka az volt, hogy immár az említett területek nem egy kézben összpontosultak. 1988 nyarán egy újságíró a következőképp jellemzi a korszakot: „a hatalmi vákuumban az újságírók többsége várakozó álláspontra helyezkedik, tájékozódik: eltűnt ugyan a görcsös félelem a retorzióktól, de a mechanizmus él tovább, hiszen ugyanazok a főszerkesztők, akik korábban.” (Hegedűs, 2001).

IV. 2. 1. Öncenzúra a Kádár-rendszer alkonyán

„A cenzor abban is benne van, aki azt hiszi, hogy túljárt a cenzúra eszén. A rendszer arra épül, hogy az emberek nem merik azt mondani, amit gondolnak. Ez pedig oda vezet, hogy kezdik már csakis azt gondolni, amit mondanak. Bizonyos idő elmúltával a cenzúra környezetté válik, rajta van a házfalakon, rajta van az arcodon, az öltözködéseden, a testtartásodon, nemcsak a betiltásban, a titokban, az alagsorban mutatkozik meg, hanem a homlokzaton is, a dicsekvésben, a jelszavakban, az állami szertartások szépművészeti előírásaiban.” (Konrád, 2004, p. 8)

A Kádár-korszakban az előzetes ellenőrzés és az utólagos retorzió eszközein kívül a hatalom öncenzúrát is igényelt az íróktól, újságíróktól, művészekről. A legtöbben az öncenzúrát a cenzúra kísérőjeként tartják számon. Az oxfordi értelmező szótár szerint az öncenzúra nem más, mint a „... mondott és megtett fölötti ellenőrzés gyakorlata főként azért, hogy a büntetést elkerüljék.” (Takács, 2005). Az öncenzúra tulajdonképpen a „ne szólj szám,

nem fáj fejem” logikát követi. Danilo Kiš az öncenzúrát a „hazugság édestestvéreként” írja le: „Az öncenzor ugyanis az író ikertestvére, az a bizonyos hasonmás, aki áthatol a feje fölött, beleolvas a szövegébe *in status nascendi*, s figyelmezteti, nehogy eltévelyedjen eszmeileg. És ezt a hasonmás cenzort nem lehet átejteti, olyan, mint az Isten, mindent lát és mindent tud, mert ott sarjadt, ott csírázott ki saját agytekervényeinkben, félelmeinkben és fantazmagóriáinkban.”(Takács, 2005).

A diktatórikus rezsimekben az öncenzúrának ideológiai, politikai funkciója van. Az öncenzúra előfeltétele a cenzúra léte, a cenzúra célja pedig végső soron az öncenzúra elérése. Azt azonban meg kell említeni, hogy demokratikus berendezkedésű országokban is létezik az öncenzúra intézménye, ahogy a cenzúra is, sőt a politikai okból végrehajtott öncenzúra még a nemzetközi újságírásban is jelen van. A kelet-közép-európai országokban a szocializmus idején azonban, nem ezek a cenzúratípusok léteztek. Lengyelországban például létezett kifejezett cenzúrahivatal, mely Magyarországon, formálisan nem. Ez egy bonyolultabb helyzet volt és jobban igényelte az újságírók, írók, alkotók öncenzúráját. Lengyelországban viszont a cenzúrahivatalban dolgozó hivatásos cenzorokat terhelte a felelősség mindenért, így az író azt írta, amit akart, annak megszűrésére a cenzor volt hivatott (Takács, 2005).

Magyarországon a sajtóirányítás, főleg szóbeli utasítások révén zajlott. (Gondoljunk csak a főszerkesztői értekezletekre!) E mellett természetesen a párt dokumentumok, illetve a fontosabb eseményekről készített sajtótervek is fontos eszköznek bizonyultak, de a párt a legjobb eszköznek az öncenzúrát tartotta. Erről tanúskodik Aczél György kijelentése is: „*Nem kívánunk semmiféle központi cenzúrát felállítani továbbra sem. A mi cenzoraink Önök.*”(Takács, 2005).

Az öncenzúra többféle módon valósulhatott meg. Alapvetően négy típusát különböztetik meg. Az első az **elhallgatás**, mely azon alapszik, hogy a kényesebb kérdéseket jobb békén hagyni, abból biztos nem származik majd probléma. Az elhallgatást az is motiválhatta, hogy az újságíró nem akart az asztalfióknak írni: ha tudta, hogy egy cikk a téma miatt nem jutna nyomdafestékhez, nem dolgozott feleslegesen. Fontos megjegyezni azonban, hogy az elhallgatás is lehetett egyfajta az olvasóközönséghez intézett felhívás, hisz, ahogy Németh László írta: „*Ha vannak szavak, van szó, melyet tilos leírni, ne írjuk le (...) Nem kell leírni, de úgy kell írni, hogy a fehér folt ott legyen a helyén.*”(Takács, 2005). Az öncenzúra egy másik fajtája az ún. **csomagolás**, mely azt a „műveletet” takarja, hogy egy témát a hatalomnak elfogadható módon tálalnak. A csomagolás eszközei az eufemizmusok, a finomabb, vagy kétértelmű megfogalmazás, az allegóriák, metaforák, állatmesék szimbólumok, rejtvények stb. Ez az írásmód természetesen megnövelte az újságcikkek terjedelmét. Az öncenzúra

harmadik típusa a ***máshol megjelent cikkekre való hivatkozás***. Ez által más lapokban megjelent cikkekről lapszemleként tudtak írni. Végül pedig, a negyedik típus: a ***szerkesztésben*** megnyilvánuló öncenzúra. Az írások csoportosítása, elrendezése révén a lap képes volt bizonyos kódolt üzenetet közvetíteni az olvasóközönségének. A párt ezért a lapszámok összeállításának figyelésére is nagy figyelmet szentelt (Takács, 2005).

IV. 3. A cenzúra érvényesülése

Az 1980-as években számtalan írás kapott bírálatot. Ez jelképezi az újságírók „határfeszegetését” és a hatalom egyre keményebb fellépését is. Az első problémás cikk, melyet példaként említek 1984-ben született. Előzménye, hogy a hatalom 1984 nyarán a szovjet felszabadítás 40. évfordulója alkalmából tanulmánysorozat elkészítésére szólítja fel az újságírókat. az első írás a *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1984. évi 4., novemberi számában jelent meg. Gyarmathy Zsigmond *A felszabadult Szabolcs-Szatmár első évének dokumentumaiból* c. cikk a KB TKKO osztályvezető helyettesének, Knopp Andrásnak kritikáját váltotta ki, miszerint: „súlyos aggodalomra okot adó publikáció”. Vörös László beszámolója szerint „a lapszámból a 3-22. oldalak közti rész jól vehetően pengével, vagy valami más finom műszerrel ki van vágva”(Vörös, 2004, p.28). Feltételezések szerint az írást az összes előfizetői példányból kivették. Vörös László Gyarmathy özvegye által jutott egy példányhoz, melyből világossá válik, mi szúrhatta a hatalom szemét. A cikkben Gyarmathy leírja, hogy a szovjet katonák beszállásolták magukat a helyi házakba és a lakosoknak ki kellett szolgálniuk őket. E mellett a szovjetek elvitték a vármegye ökorállományának 80%-át, a jármozható szarvasmarhák 75%-át és a lóállományt. E mellett többek között megemlíti, hogy a magyar férfiakat dolgoztatták. Gyarmathy Zsigmond őszinteségeért pártfegyelmet kapott, hosszú ideg nem tarthatott előadásokat és fizetésében is visszaszorították (Vörös, 2004).

Keményebb büntetést például 1956 kérdéskörében a hivatalostól eltérő álláspont nyílt képviselője vont maga után. Erre három példa is akad, melyek mindegyike Nagy Gáspár nevéhez köthető. Az első eset a *Változat* c. verséhez kötődik, mely a *Forrás* márciusi számában jelent meg. Az áprilisi kommunista aktíván az egész szerkesztőség Tóth Dezső megfeddésében részesült a leközlött vers miatt. A második eset az *Új Forrás* 1984. 5. számában megjelent *Öröknyár; elmúltam kilenc éves* c. vershez kapcsolódik. A vers tele van 1956-os utalásokkal, maga a tartalma is társítható a forradalomhoz, ám emellett a főnévi igenevek „-ni” végződése csupa nagybetűvel szerepel (pl. „temetNI”, „feledNI”, „nevezNI”), mely Nagy Imre monogramját jelenti. Az 1984. december 14-i főszerkesztői értekezleten Knopp András a verset súlyos provokációnak és szerkesztőségi hibának könyveli el. A hiba

Sárándi József rovatvezető menesztését és a főszerkesztő, Monostori Imre, fegyelmi büntetését vonta maga után (Vörös, 2004).

A harmadik kényes ügy, mely az egész Kádár-korszak egyik legnagyobb botránya is volt, szintén Nagy Gáspárhoz köthető. *A fiú naplójából* c. vers 1986 júniusában jelent meg a *Tiszatáj* c. szegedi lapban. A versben Nagy Gáspár személyes fájdalmáról, baráti árulásokról, meghurcolásáról ír, egyben társadalomkritikát is megfogalmaz. Kádár János azonban a verset saját személye elleni támadásnak veszi, és emiatt a PB ülésen „kikel magából”, szinte élharcosa lesz a lap megszüntetésének. Szűrös Mátyás szerint a vezetésben többen ellenezték, hogy a lapot beszüntessék, de a legfelsőbb vezetők már meghozták a döntést: a *Tiszatáj*nak meg kell szűnnie. A legviszább az egész helyzetben, hogy a vezetők még csak nem is ismerték a lapot, az alapján „ítélték azt el”, amit másoktól hallottak. A lapot egyszerűen csak tájékoztatták: meg fogják szüntetni és ennek oka Nagy Gáspár verse (Vörös, 2004). Olasz Sándor, a lap főmunkatársa a következőképpen nyilatkozott a helyzetről: „Amikor mi szerkesztők elfogadtuk azt a verset, álmunkban sem gondoltuk volna, hogy ekkora baj lesz belőle. Ehhez hasonló vers már sok megjelent a *Tiszatáj*ban, volt, amelyiknek a megjelenését felelősségre vonás követte, ilyen-olyan büntetések, olykor egy igazoló jelentést kellett írni, de volt amikor a versnek az égvilágon semmi visszhangja nem volt, noha vártuk, hogy a hivatal részéről majd tiltakoznak.”(idézi Havas, 2002).

A *Tiszatáj* már régóta túske volt a hatalom szemében: a nacionalizmus és a rendszerellenesség fellegvárának tekintették (Vörös, 2004). A *Tiszatáj* számlájára írták továbbá, hogy szinte fittyet hányt arra az íratlan szabályra, mely szerint a Varsói Szerződés országairól csak olyan híreket és olyan tartalmat közölnek a magyar lapok, melyek a származási országban is megjelenhettek, hisz a szegedi lap 1976 decemberében leköszölte azon lengyel költők verseit, akik hazájukban tiltólistán voltak (Varga, 1988).

A tisztánlátáshoz azonban szükséges észrevenni, hogy a Politikai Bizottság tagjai inkompetensek voltak a *Tiszatáj* kérdésében. Ennek kitűnő bizonyítéka, Gáspár Sándor 1990-ben tett azon nyilatkozata, melyben kijelenti, hogy Nagy Gáspár, versében gyilkosnak titulálja Kádárt és hogy pont 1956 30. évfordulóján teszi mindezt. Ezzel a nyilatkozattal egy alapvető probléma van: Gáspár Sándor összetéveszti az 1956-ban, a *Tiszatáj*ban megjelent *A fiú naplójából* c. verset az 1984-ben az Új Forrásban megjelent *Öröknýár; elmúltam már 9 éves* c. Nagy Gáspár-verssel. Az utóbbi vers az, melyben háromszor is szerepel a „gyilkos” kifejezés (Vörös, 2004).

A *Tiszatáj* megszüntetéséről szóló döntést követően 1986. június 24-én kap utasítást a lap kiadója, hogy a júliusi számot zárolja a nyomdában, a kéziratokat pedig helyezték a kiadó

páncélszekrényébe. Három nappal később derül csak ki, hogy a baj a júniusi számmal, azon belül pedig Nagy Gáspár versével van. Július 4-én megszületik a párthatározat a lap munkájának felfüggesztéséről és a megjelenés szüneteltetéséről, ezek mellett pedig pártvizsgálat indul a szerkesztőség munkájáról is. Augusztus 29-én megyei szinten javasolják, hogy Vörös Lászlót mentsék fel a főszerkesztői tisztségből, emellett pedig két munkatársa ellen pártfegyelmi eljárást indítanak. November 21-én visszamenőleg november 1-jei hatállyal Vörös Lászlót felmentik a főszerkesztői tisztségből. Mindeközben a magyar értelmiség küzd a lap megmentéséért: szeptember 8-án az Írószövetség rendkívüli ülésének napirendjén szerepel az ügy; november 12-én pedig 114 író, művész és értelmiségi a Tiszatájért szankciók megszüntetése végett levéllel fordul a Központi Bizottsághoz és a Minisztertanácshoz is, ám eredménytelenül. Az Írószövetség novemberi közgyűlése előtt egy héttel, november 22-én, a média hírül adja Vörös leváltását. Az időpont megválasztása nem véletlen: a párt így akarta figyelmeztetni az Írószövetséget, hogy jobb, ha kerülik a hatalommal való szembenállást (Vörös, 2004).

Varga Dávid (1988, p.197) a következőképpen ír a *Tiszatáj* elleni „merényletet”: *„A tavalyi „kilövés” tehát egy évek óta tartó hajsza végső, szomorú eseménye volt. A szegedi folyóiratnak sikerült ugyanis önálló arculatot, bizonyos szerény programot kialakítani, voltak állandó szerzői és hívei Magyarországon, kapott megbecsülő gesztusokat a szomszédos országokból. Törekvése veszélyes volt, mert autonómiát jelentett, sértette az igen finom hálójú (néha alig látható, csak beleütközéskor érzékelhető) cenzúra rendszerét. Az autentikus közép-európai együttműködésre való törekvés nem illett bele a magyar politikai hatalom egyes köreinek állam-nacionalista frazeológiájába.”*

Igaz, 1987 márciusától a *Tiszatáj* ismét megjelent ugyan, de kétség sem fért hozzá, hogy ez a folyóira, már nem az eredeti *Tiszatáj*, hanem valami más: a lap régi szerzői közül kevesen mentek vissza, bár volt, akit sikerült zsarolással visszacsábítani. Rajtuk kívül a kevésbé jó írók is lehetőséget kaptak, hogy írásaik megjelenjenek, továbbá a félrevezetett értelmiségiek és szaktudósok is publikáltak az új *Tiszatáj*-ban. A valódi, régi *Tiszatáj* értékei nem tűntek el, más folyóiratokban és a fiatal értelmiség körében éltek tovább (Varga, 1988).

IV. 4. A szamizdat folyóiratok

„Milyen esemény volt eleinte egy-egy szamizdat szám; a tilosságértéket fokozta a ritkaságérték. A gyanús közeggel szemben az igazi, mint amikor a pancsolt bor mellett iszol egy pohár pancsolatlant, amit az ember magának szűr és érlel.” (Konrád, 1990, p. 4)

A Kádár-korszak sajtócenzúrájának tárgyalásakor elengedhetetlen megemlíteni a szamizdat-kiadványokat, azokat a könyveket, folyóiratokat, alkotásokat, melyek dacolva a hatalommal, nyíltan vállalták véleményük és a '80-as években nagy szerepet játszottak az évtized végén bekövetkező politikai változások szellemi előkészítésében.

Maga a szamizdat kifejezés Nyikolaj Glaszkov szovjet költőtől származik, aki az 1940-es években, verseit úgynevezett *Samsebyaizdat* kiadásban, azaz önmaga által kiadott formában jelentette meg. A *Samsebyaizdat* szó rövidítése a szamizdat kifejezés, mely jelentése „én mint kiadó”, „önkiadott”, „saját kiadásban” stb. Szamizdat alatt a független, cenzúrázatlan, illegálisan kiadott és terjesztett műveket értjük. A jelenséget másképpen „második körnek”, vagy „második nyilvánosságnak” is szokás hívni (Sükösd, 2013).

A szamizdat folyóiratok minden olyan témával foglalkoztak, amivel a legális média nem. A '80-as évtized Magyarországon a szamizdatkiadás professzionalizációját hozta magával. A szamizdatok között három csoportot különböztethetünk meg: lapok, melyek marxista szellemben íródtak; liberális demokrata; nacionalista szamizdatok. Az idő múlásával a hangsúly egyre inkább az utóbbira tevődött át (Sükösd, 2013).

A szamizdatok elsősorban a saját államukban terjedtek el, de ezt követően kikerültek a nemzetközi nyilvánosság elé is. A Nyugat ezért is tudta segíteni a kelet- és közép-európai országokat pl. a Szabad Európa Rádió vagy a Szabadság Rádió támogatása révén, a nyugati kiadók támogatásával, titkos könyvterjesztéssel stb. (Sükösd, 2013).

A politikai rendőrség sokféleképpen próbálta leleplezni a szamizdatokat, tulajdonképpen a készítők az előállítás folyamatának minden szakaszában veszélyben voltak. Egyfajta védekezés volt, hogy sokan álnéven írták cikkeik, illetve, hogy telefonos beszélgetések alkalmával a szamizdatkészítők kódnyelvet használtak. Ezeken kívül annak érdekében, hogy az egyik szakasz leleplezése ne vonja maga után az egész szervezet lebukását, az előállítási folyamat egyes szakaszaiban résztvevők keveset tudtak más szakaszokról, pontosan azért, hogy ha lebuknak, az csak részleges lebukás legyen (Sükösd, 2013).

A magyar szamizdat történet az 1970-es években indult el, amikor a magyar értelmiségiek Nyugatra küldték íásaikat, majd onnét visszacsempészték. Ekkor még írógéppel sokszorosították a példányokat, a terjesztés pedig egyének közti cserén alapult. A szamizdat előfutárának tekinthető Happ Béla 1971-es kezdeményezése, a *Szétfolyóirat*, mely már a címével is felhívta a rendőrség figyelmét (Haraszti, 2004). A szamizdat önmegsokszorosító eljárással készült, érdekessége az volt, hogy az olvasónak csak a példány egyik felét kellett lemásolnia, a másik felét pedig tetszőlegesen hozzáírhatta (Várnagy, 2004).

Az első magyar szamizdatkiadványok közé tartozik Kenedi János *Profil* c. gyűjteménye, melyben a kiadástól eltiltott kéziratokat gyűjtötte össze. A hetvenes évek elején Kende Péter, 1956-ban Párizsba emigrált író, is létrehozott egy lapot: a *Magyar Füzeteket*, melybe a magyarországi írók kiküldhették az itthon bizonyára cenzúrába ütköző műveiket. A párizsi nyomtatást követően már csak be kellett csempészni a zsebméretű füzeteket Magyarországra (Haraszti, 2004). 1977-ben, létrejött a *Napló* c. illegális kiadvány, melynek szülőatyja Kornis Mihály volt. A *Napló* az ún. Pala utcai társasághoz kötődött (Csizmadia, 1994) és 1981-ig maradt fenn, addig mintegy 100 szerző keze között fordult meg (Haraszti, 2004).

A '80-as évek elején ifj. Rajk László lakásán került sor az ún. „szamizdat-butikra”, mely azt takarta, hogy kedd esténként aki akart, hozzájuthatott szamizdat-kiadványokhoz. Természetesen a vásárlók között a rendőrök besúgóí is ott voltak. A Rajk-butik azonban még nem volt politikai ellenzék, csak elkötelezettség. A demokratikus ellenzék a '80-as években vált politikai mozgalommá (Haraszti, 2004).

A '80-as években tértek át a magyar szamizdatok a nyomtatásra. Ez óriási lépésnek számított. Amint az ellenzéki értelmiség meghozta ezt a döntést, néhányan tovább is mentek: állandó folyóirat mellett döntöttek. Iványi Gábor ötlete volt, hogy a periodika neve legyen *Beszélő*. A folyóirat 7 szerkesztője: Kis János, Haraszti Miklós, Kőszeg Ferenc, Petri György, Nagy Bálint, Solt Ottilia és Szilágyi Sándor voltak. A folyóirat elindítása előtt az alapítók gondosan felmérték a terepet, ez egy évbe tellett. Végül 1981 őszétől negyedévenként jelent meg a *Beszélő*, 1989-ig illegálisan összesen 27 szám (Haraszti, 2004).

1983-ig az engedély nélküli lapkiadás a Btk. szerint vétségnek számított, ám a 21/1983 (VI. 15) MT számú kormányrendelettel ezt a típusú bűncselekményt sajtórendészeti szabálysértéssé minősítették (Horváth, 2013a). A hatalom, mint azt ez az átminősítés is mutatja, „kis elnyomást” alkalmazott a szamizdatokkal, illetve azok kiadóival, szerzőivel szemben, hisz ahhoz, hogy teljesen leszámoljon velük, általános társadalmi szigorításokra lett volna szükség. Voltak esetek, amikor a párt komolyabb lépésekkel fenyegetett: 1982-83-ban „Demszky és társai” címen hat ember ellen a rendőrség megindította egy szamizdatper előkészületeit. Mivel a „szamizdatosok” nem hátráltak meg, a hatalom közölte: „Nem gyártunk mártírokat.” Így ez a per is elmaradt. Ugyanebben az időben azonban, ha perre nem is került sor, de a Rajk-butikot felszámolta a hatalom (Haraszti, 2004).

A magyar szamizdat folyóiratokról elmondhatjuk, hogy kitartóan harcolt a rendszer és a cenzúra ellen. Küzdelmeik összefonódtak az emberi jogi aktivisták küzdelmeivel is, hisz végső soron mindkét csoport szabadságot akart. Illegalitásuk miatt ma nehéz megbecsülni hány szamizdat folyóirat létezett, mégis volt, aki megkísérelte összegyűjteni őket. E szerint az

1980-as évek szamizdat lapjai: ABC Tájékoztató; Hírmondó; Kisúgó; Aktuális Levél; Angol Figyelő; Az Elnyomás és Ellenállás Dokumentumai; Beszélő; Demokrata; Dialógus Újság; Égtájak Között; Határ-Idő-Napló; Hiány; Iconnu Press; Irodalmi Újság; Külön-Beszélő; Magyar Figyelő; Magyar Zsidó; A Magyar Zsidók Salmon Független Békecsoportja Nyílt levele; Máshonnan Beszélő; Pofon; Res Publica Lapok; Roundtable; Vakond; Vízjel (Nagy, 1990).

V. Összegzés

A Kádár-rendszer sajtócenzúráját tekintve elmondható, hogy 1956-ban, a forradalom leverése után a hatalom a „kalács és korbács” taktikájával megpuhította az újságírókat, így a sajtó teljes mértékben ki tudta szolgálni az MSZMP-t. Az 1956 utáni időszakban hozott alapelvek végig fennmaradtak.

A sajtóirányításért több szerv volt felelős. Ezek között voltak állami szervek (pl. a Tájékoztatói Hivatal), pártszervezetek (pl. Agitációs és Propaganda Osztály) és társadalmi szervezetek (pl. Magyar Újságírók Országos Szövetsége) is. A felelős szervek mellett a párt által elfogadott dokumentumok orientálták a szerkesztőket és az újságírókat. A sajtóirányítás szervezetében dolgozó pártfunkcionáriusok feladata volt a lapolvasás, melynek során a kifogásolt cikkeket a felsőbb vezetők elé vitték, akik ezeket a főszerkesztői értekezleten kritizálták és a szerkesztőket, újságírókat név szerint megrótták, súlyosabb esetekben akár a cikket leközölő lapot is beszüntették (pl. Tiszatáj-ügy 1986-ban).

Az 1970-es évektől az újságírók körében egyre nőtt az igény a sajtószabadság iránt, egyre többször bírálták a pártot és magát a szocializmust. A '70-es évtizedtől már úgynevezett szamizdat folyóiratok is napvilágot láttak: ezek illegálisan előállított és terjesztett cenzúrázatlan lapok voltak, melyek minden olyan témáról írtak, melyekről a hivatalos lapok említést sem tettek. Az 1980-as évekre a növekvő feszültségeknek köszönhetően világossá vált, hogy a párt politikája nem tartható fenn.

Irodalomjegyzék

1. 1848. évi XVIII. törvénycikk
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5286>
2. Bajomi-Lázár P. (2010). *Média és politika*. Print-X-Budavár Kft., Budapest.
3. Bajomi-Lázár P. (2004). *Sajtó, szabadság* Médiapolitikai alternatívák. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár.
4. Bayer J. (2005). Sajtó- és médiajog. In Bajomi-Lázár P. (ed.) *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*, Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 159-198.
5. Buzinkay G. (1993). *Kis magyar sajtótörténet*. Haza és Haladás Alapítvány, Budapest.
6. Buzinkay G. (2008). *Magyar hírlaptörténet 1848-1918*. Corvina Kiadó, Budapest,.
7. Cseh G., Kalmár M. and Pór E. (1999). *Zárt, bizalmas, számozott – Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956-1963*. Osiris Kiadó, Budapest.
8. Csizmadia E. (1994). A szamizdat szubkultúrája, *Budapesti Negyed*, Vol. 2, No. 3.
<http://bfl.archivportal.hu/id-1222-tartalomjegyzek.html>
9. Domokos M. (1996). *Leletmentés*. Osiris Kiadó, Budapest.
10. Fricz T. (1988). *Az MSZMP és a tömegkommunikáció*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
11. Guy L. (2006). A szocialista nyilvánosság történetének alapvonalai, *Médiakutató*, 2006 tavaszi szám.
http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_01_tavasz/02_szocialista_nyilvanossag
12. Haraszti M. (2004). A civil kurázsitól a civil társadalomig. In Prof. Dr. Wolfgang Eichvede (ed.) *Szamizdat – Alternatív kultúrák Kelet- és Közép-Európában 1956-1989*. Stencil Kiadó- Európai Kulturális Alapítvány, Budapest.
13. Havas H. (2002) *Pro domo, avagy fejezetek a '80-as évek sajtótitkaiból*. Alexandra, Budapest.
14. Hegedűs I. (2001). Sajtó és irányítás a Kádár-korszak végén, *Médiakutató*, 2001 tavaszi szám
http://www.mediakutato.hu/cikk/2001_01_tavasz/04_sajto_es_iranyitas
15. Horváth A. (2013b). A cenzúra működési mechanizmusa Magyarországon a szovjet típusú diktatúra időszakában. In Paál Vince (ed.) *Magyar sajtószabadság és – szabályozás 1914-1989*. Médiatudományi Intézet, Budapest.
http://mtmi.hu/dokumentum/399/magyar_sajtoszabadsag_es_szabalyozas_1914_1989.pdf

16. Horváth A. (2013a). *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*. Médiatudományi Intézet, Budapest.
http://mtmi.hu/dokumentum/410/a_magyar_sajto_tortenete_mk7_w.pdf
17. Kádár J. (1974). *Válogatott beszédek és cikkek 1957-1973*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
18. Konrád Gy. (2004). Út a föld alól a kiállítóterembe. In Prof. Dr. Wolfgang Eichvede (ed.) *Szamizdat – Alternatív kultúrák Kelet- és Közép-Európában 1956-1989*. Stencil Kiadó- Európai Kulturális Alapítvány, Budapest.
19. Konrád Gy. (1990). Visszatekintés a szamizdatra. In Gyarmathy Katalin- Lévay Jenő (ed.) *Szamizdat '81-89 – Válogatás a Hírmondó című folyóiratból*. AB-Beszélő Kft., Budapest.
20. Markovits Gy. (1985). *A magyar írók harca a cenzúra ellen (1919-1944)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
21. Nagy Cs. (ed.) (1990). *A magyarországi szamizdat bibliográfiája 1981-1989*. Budapesti Szeszipari Vállalat, Budapest.
22. Révész B. A Koordinációs Bizottság iratállománya.
http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=2106&Itemid=2258&lang=hu
23. Révész T. M. (2013). Sajtószabályozás Magyarországon (1945-1960). In Paál Vince (ed.) *Magyar Sajtószabadság és –szabályozás 1914-1989*. Médiatudományi Intézet.
http://mtmi.hu/dokumentum/399/magyar_sajtoszabadsag_es_szabalyozas_1914_1989.pdf
24. Romsics I. (2005). Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest.
25. Sükösd M. (2013). A szamizdat mint tiposzféra – Földalatti nyomtatási kultúra és független politikai kommunikáció a volt szocialista országokban, *Médiakutató*, 2013 nyári szám
http://www.mediakutato.hu/cikk/2013_02_nyar/01_szamizdat_tiposzfera.pdf
26. Takács R. (2013). A „szocialista sajtószabadság” vitái Magyarországon Sztálin halálától Helsinkiiig (1953-1975). In Paál Vince (ed.) *Magyar sajtószabadság és –szabályozás 1914-1989*. Médiatudományi Intézet, Budapest.
http://mtmi.hu/dokumentum/399/magyar_sajtoszabadsag_es_szabalyozas_1914_1989.pdf

27. Takács R. (2004). A polgári sajtó, a koalíciós időszak és a személyi kultusz újságírásának reprezentációja a Kádár-korszakban, *Médiakutató*, 2004 tavaszi szám
http://www.mediakutato.hu/cikk/2004_01_tavaszi/06_polgari_sajto
28. Takács R. (2009). A sajtóirányítás szervezete a Kádár-korszakban, *Médiakutató*, 2009 őszi szám
http://www.mediakutato.hu/cikk/2009_03_osz/07_sajtoiranyitas_kadar
29. Takács R. (2008). A sajtónylvánosság szerkezete, *Múltunk*, No. 3 pp. 157-172.
<http://epa.oszk.hu/00900/00995/00015/pdf/takacs08-3.pdf>
30. Takács R. (2005). Sajtóirányítás és újságírói öncenzúra az 1980-as években, *Médiakutató*, 2005 tavaszi szám.
http://www.mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavaszi/04_sajtoiranyitas
31. Takács R. (2006). Újságírói szerepfelfogások 1954 és 1956 között Magyarországon, *Médiakutató*, 2006 téli szám.
http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_04_tel/01_ujsgiroi_szerepfelfogások
32. Új Magyar Lexikon 1. kötet (1960). Akadémiai Kiadó, Budapest.
33. Új Magyar Lexikon 6. kötet (1962). Akadémiai Kiadó, Budapest.
34. Varga D. (1988). Egy eltűnt magyar folyóirat nyomában, *Magyar Füzetek*, No. 19-20.
<http://epa.oszk.hu/02200/02201/00017/pdf/>
35. Várnagy T. (2004). Láthatatlan történet. In Prof. Dr. Wolfgang Eichvede (ed.) *Szamizdat – Alternatív kultúrák Kelet- és Közép-Európában 1956-1989*. Stencil Kiadó- Európai Kulturális Alapítvány, Budapest.
36. Vass H. (ed.) (1968). *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963-1966*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
37. Vass H. (ed.) (1974). *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967-1970*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
38. Vass H. (ed.) (1979). *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971-1975*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
39. Vass H. (ed.) (1983). *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975-1980*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
40. Vass H. (ed.) (1988). *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1980-1985*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
41. Vass H. (ed.) (1994). *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985-1989*. Interart Stúdió, Budapest.

42. Vass H. and SÁGVÁRI Á. (ed.) (1973). *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973.
43. VÖRÖS L. (2004). *Szigorúan ellenőrzött mondatok – A főszerkesztői értekezletek történetéből 1975-1986*. Tiszatáj Alapítvány, Szeged.